

The Journal of International Social Science Education

ISSN: 2146-6297 (Online) Dergi websayfası: <https://www.dergipark.org.tr/en/pub/issej>

Türkiye’de kurulan ilk şeker fabrikalarının yaygın eğitim kurumu olarak işlevi: Sözlü tarih araştırması

Ali Dilek, A. Adnan Öztürk, Sultan Baysan

Önerilen atf: Dilek, A., Öztürk, A. A., Baysan, S. (2021). Türkiye’de kurulan ilk şeker fabrikalarının yaygın eğitim kurumu olarak işlevi: Sözlü tarih araştırması, *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 7(1), 32-74. DOI: 10.47615/issej.870388

Makale linki: <https://doi.org/10.47615/issej.870388>

© 2021 Yazar(lar). Baskılar ve izinler: Yazarlar makalelerini USBED/Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisinde yayınladıktan sonra basılı olarak veya Birinci Baskı olarak çevrimiçi paylaşma iznine sahiptir.

USBED/Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi hakemli bir çevrimiçi dergidir. Bu makale araştırma, öğretim ve özel çalışmalar amacıyla kullanılabilir. Makalenin içeriğinden yalnızca yazarlar sorumludur. Dergi makalelerin telif hakkına sahiptir. Yayıncı, araştırma materyalinin kullanımıyla bağlantılı veya doğrudan veya dolaylı olarak ortaya çıkan herhangi bir kayıp, işlem, talep veya masraf veya zarardan sorumlu tutulamaz.

Tüm yazarlardan, sunulan çalışmalarla ilgili olarak diğer kişi veya kuruluşlarla herhangi bir finansal, kişisel veya diğer ilişkiler dahil olmak üzere herhangi bir fiili veya potansiyel çıkar çatışmasını ifşa etmeleri istenir.

Türkiye’de kurulan ilk şeker fabrikalarının yaygın eğitim kurumu olarak işlevi: Sözlü tarih araştırması¹

Ali Dilek A. Adnan Öztürk Sultan Baysan

Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Kepez, 09010 Efeler Aydın, Türkiye

ÖZ

Bu araştırma, Cumhuriyet Dönemi’nin ilk üç şeker fabrikası olan Uşak, Alpullu ve Eskişehir fabrikalarındaki yaygın eğitimin değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden sözlü tarih ve literatür taraması yöntemleri kullanılmış; üç fabrika, Türkiye’de sektöründe ilk olmaları nedeniyle seçilmiştir. Üç kişiyle görüşmeler gerçekleştirilmiş; çalışanlar, müdürler ve fabrikalardan emekli kişiler yardımıyla konuyla ilgili olarak anı, hatırat ve kişisel fotoğraf arşivlerine ulaşılmıştır. Ayrıca şehirlerin halk ve fabrika kütüphaneleri taranmıştır. Araştırmanın amacı, Cumhuriyet’in ilk on yılında kurulan şeker fabrikalarının, şeker ve yan ürünleri üretimi yanında toplumsal yapının gelişmesindeki rolünü ve sosyo-kültürel yaşamdaki etkilerini ortaya koymaktır. Böylelikle fabrikalarda verilen eğitimler ile modern Türkiye’nin kuruluşunda şeker fabrikalarının izleri ortaya çıkarılmak istenmiştir. Sonuç olarak, fabrikalar, çalışanlarının, çalışanların ailelerinin ve yerel halkın hem ekonomik anlamda refaha ulaşmalarını sağlamış hem de sosyal hayatlarında sanata, spora ve müziğe bakış açılarını değiştirmiş; kentlilik algısının gelişmesine de katkıda bulunmuşlardır.

MAKALE TARİHİ

Geliş tarihi 28 Ocak 2021
Kabul tarihi 16 Mart 2021

ANAHTAR KELİMELER

Şeker fabrikaları, yaygın eğitim, halk eğitimi, sözlü tarih araştırması

Makale Türü

Araştırma makalesi

İLETİŞİM Sultan Baysan sbaysan@adu.edu.tr Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Kepez, 09010 Aydın, Türkiye
© 2021 Yazar(lar). Ali Dilek, A. Adnan Öztürk, Sultan Baysan

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>) koşulları altında dağıtılan ve ticari olmayan yeniden kullanıma izin veren, orijinal eserin uygun şekilde alıntılanması ve herhangi bir şekilde değiştirilmemesi, dönüştürülmemesi veya üzerine inşa edilmemesi koşulluyla herhangi bir ortamda dağıtılan ve çoğaltılan bir Açık Erişim makalesidir.

¹ Bu çalışma, “Bir Yaygın Eğitim Kurumu Olarak Şeker Fabrikaları” başlığıyla EĞF-18004 no’lu ADÜ BAP Projesi kapsamında 2019 yılı öncesinde toplanan Yüksek Lisans tezi verilerinden genişletilerek üretilmiştir.

Giriş

1900'lerin başlarında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu askeri, siyasi ve ekonomik zorluklar, halka temel ihtiyaç maddelerinin temini konusunda da sıkıntı yaratmaktaydı. Balkan ve I. Dünya savaşlarından yenik çıkma çöküşü hızlandırmıştı. Bu nedenle tarım ve sanayi gibi alanlara yatırım yapılamamakta; bütçenin büyük kısmı askeri harcamalara ayrılmaktaydı. I. Dünya Savaşı'nı Osmanlı Devleti için sonlandıran Mondros Mütarekesi sonrasındaki Kurtuluş Savaşı'nın ardından gelişmenin yalnız askeri zaferlerle mümkün olamayacağını ifade eden Mustafa Kemal Atatürk'le birlikte ekonomik bağımsızlığın da önemli olduğu vurgulanmış; modern Türkiye için hammaddesi ülkede bulunan yerli sanayinin kurulmasının önemi ifade edilmiştir. Nitekim Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte ekonomi, sosyo-kültürel yaşam ve eğitim-öğretim gibi alanlarda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Kalkınmayı, sanayileşme ile başlatmak isteyen devlet, önce 1924 İzmir İktisat Kongresi'nde kalkınmanın yönünü çizmiş; daha sonra I. Sanayi Planı'yla (1933) temel tüketim ve ara malları alanında “3 Beyaz” ve “3 Siyah” projelerini başlatmıştır. Un, şeker ve pamuklu bez (patiska) üç beyazı; kömür, demir ve petrol (akaryakıt) ise üç siyahı temsil etmektedir. *İthal ikameci* (Kalaycı, 2009) yöntemle belirtilen temel malların yurtdışı üretilmesi sağlanmış; döviz tasarruf edilmiş; dışa bağımlı kalma korkusu da yenilmiştir (Yücel; 2015: 214).

İlk olarak Uşak'ta Nuri Bey (Şeker) tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk özel teşebbüsü olarak Uşak Şeker Fabrikası “atıl duran bir şirketin, Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirketi haline getirilmesi ile” 1923'te hukuki olarak kurulmuş (Güvemli ve Karayaman; 2017: 8); 1926'da üretime başlamıştır. Bunun yanı sıra 1925'te inşaatına başlanan Alpullu Şeker Fabrikası (Kırklareli), Uşak'la aynı yılda üretime başlamıştır. Bu fabrikalarının ardından 1933'te Eskişehir Şeker Fabrikası'nın da açılmasıyla Cumhuriyet'in ilk on yılında fabrika sayısı üçe çıkmıştır. Fabrikaların faaliyete başlamasıyla fabrikaların personeline verdiği eğitim, sosyal haklar, çalışanlarının barınması için inşa edilen konutlar, bu fabrikaları şeker üretmek dışında birer yaygın eğitim kurumlarına da dönüştürmüştür. Uşak, Alpullu ve Eskişehir şeker fabrikaları, kuruldukları şehir ve beldelerin çehrelerini değiştirmiş, şeker sanayinin elemanlarının özverili çalışmalarıyla hem çiftçilerin hem de işçilerin sosyal yaşantıları gelişmiş, eğitim seviyeleri artmış ve ilerleyen zamanlarda kurulacak diğer şeker fabrikalarının kalifiye eleman açığını da büyük ölçüde karşılamıştır.

Literatür taramasında fabrikaların eğitim aracı olarak hizmet vermeleriyle ilgili çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Birçok araştırmacı, şeker fabrikalarının kuruluş, özellikler, pancar tarımı için zirai şartlar gibi açılardan incelemiştir (Suvla 1941, Avcı, 1996; Karayaman, 2010a; Karayaman, 2010b; Türkoğlu, 2011; Karayaman, 2012; Erdinç, 2017; Seçkin, 2019).

Fabrikaların halk eğitim işlevi, sosyo-kültürel hayata etkileri ile fabrikaların eğitim faaliyetlerinden sözeden araştırma sayısı ise nispeten sınırlı kalmıştır. Bu araştırmalar arasında; Gediz'in (1958) Pancar Dergisi'nde yayınlanan sosyal hayatı ele alan *Eskişehir Şeker Fabrikası'nda Sosyal Hayat* adlı çalışması sayılabilir.

Taygun'un (1993) kitabında; şeker sanayine hizmet vermiş işçilerin, mühendislerin ve yöneticilerin anılarına yer verilmiş, Türkiye'de şeker sanayi alanında atılan ilk adımlardan itibaren fabrikaların kuruluş hikâyeleri ele alınmıştır. Kitabın bazı bölümlerinde fabrikaların toplumsal yapının gelişmesindeki rolü ve eğitim alanındaki katkıları incelenmiştir (Taygun, 1993: 14-15).

Baysan ve Öztürk'ün (2001) makalesinde Türkiye'de şeker sanayinin gelişimi ve Uşak'ta kuruluşu, fabrika ile Uşak arasındaki ilişki, ilin coğrafi özellikleri ve Türkiye ekonomisindeki yeri irdelenmiştir.

Kaprol ve Minez'in (2009) çalışmasında, çağdaşlaşma ve modernleşme projesi olarak Alpullu Şeker Fabrikası ele alınmıştır. Fabrikanın siyasi, ekonomik ve toplumsal yüzü olarak üretim, arıtma ve depolama tesisleri, yönetim binası, spor tesisleri, eğitim binaları, revir, lojmanlar, ticaret ve konaklama binaları incelenmiştir.

Karayaman (2010b: 10-14) Uşak Şeker Fabrikası'nın kuruluş fikrinin nasıl ortaya çıktığını anlatmaktadır. Bu çalışmada; Uşak Şeker Fabrikası kurucusu Nuri Bey'in yaşamı, fabrikanın kuruluşunda karşılaşılan güçlükler, Nuri Şeker'in fabrikayı açabilmek için Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere Celal Bayar ile görüşmeleri üzerinde durulmuştur.

Oğur'un (2015: 11) yüksek lisans tezinde iki bölüm yer almaktadır. Burada şeker endüstrisi dünya ve Türkiye'deki tarihsel gelişimi yönünden ele alınmakta; Eskişehir Şeker Fabrikası'nın tarihsel süreci incelenmekte; fabrikanın gelişim aşamaları ile birlikte fabrikanın kurucusu Kazım Taşkent'in çalışmalarına yer verilmektedir.

Turgut Gültekin (2016) makalesinde Ankara Şeker Fabrikası'nı ele almış; aynı zamanda fabrikaların endüstri mirası ve arkeolojisi açısından sürdürülebilirliğine dikkat çekmiştir. Asiliskender (2018) ise endüstriyel miras olarak fabrikaların aynı zamanda kırsal kalkınmanın da motoru olarak işlev üstlendiğinden bahsetmektedir. Önder ve Oğur (2019) Eskişehir Şeker Fabrikası'nı incelediği çalışmada fabrikanın tarihi boyutu ile toplumsal ve ekonomik yaşama etkilerinden söz etmektedir.

Bu bilgiler ışığında bu araştırma “*şeker fabrikalarının bir yaygın eğitim kurumu olarak işlevi nedir?*” sorusuna odaklanmıştır. Araştırmanın yanıt aradığı diğer 6 soru aşağıda sıralanmıştır:

1. Şeker fabrikalarının halk eğitimi ve halk sağlığı açısından önemi nedir?
2. Şeker fabrikalarının nitelikli eleman yetiştirmede izlediği eğitim politikası nasıldır?
3. Şeker fabrikalarının istihdam ve ulaşım katkıları nelerdir?
4. Şeker fabrikalarının yöre tarımı ve hayvancılığın katkıları nelerdir?
5. Şeker fabrikalarının sosyal ve mimari yapının gelişmesindeki rolü nedir?
6. Şeker fabrikalarının sosyo-kültürel yaşamın gelişmesine etkileri nasıl olmuştur?

Amaç

Bu araştırmanın temel amacı, Cumhuriyet'in ilk on yılında kurulan şeker fabrikalarının şeker ve şeker yan ürünlerini üretmek dışında meydana getirdiği toplumsal yapının gelişmesindeki rolünü, sosyal ve kültürel yaşamda yaptığı değişimi, fabrikalarda verilen eğitimleri, halk eğitimine katkılarını ve modern Türkiye'nin kuruluşundaki izlerini ortaya çıkarmaktır. Bu amaçla durum çalışması için Uşak, Alpullu ve Eskişehir şeker fabrikaları seçilmiştir.

Metodoloji

Bu çalışmada; Uşak, Alpullu ve Eskişehir şeker fabrikalarının yaygın eğitime ve kuruldukları kentlerdeki sosyo-kültürel yaşama etkileri incelenmiştir. 1934'te kurulan Turhal Şeker Fabrikası (Tokat) zaman ve maliyet kısıtlılığı nedeniyle kapsam dışında bırakılmıştır. Nitel bir çalışma olan bu araştırma, durum çalışması desenindedir. Bilgiler sözlü tarih yöntemi ile toplanmış; yarı yapılandırılmış soru formu kullanılmıştır. Görüşme sorularına verilen cevaplar betimsel analiz yoluyla tasnif edilmiş; yine fabrikalarda gözlemler yapılmıştır. Ayrıca TÜİK, Türk Şeker A.Ş ve Pankobirlik arşivleri sayısal veriler için taranmış; bunların yanında diğer bilgiler için literatür ve çeşitli kurumlarda arşiv taraması yapılmıştır.

Sözlü tarih yönteminde araştırma boyunca incelenecek olan konu seçildikten sonra ilgili kanıtlar toplanır. Daha sonra bu kanıtların güvenilirliği incelenir. Tarihsel kanıtlar için genel olarak iki tür kaynağa başvurulur. Bunlardan, olaylara tanık olan ya da katılan kişilerin ifadelerini içeren kayıtlar, gazete haberleri, anılar, notlar, mektuplar, yazılı kaynaklar, resmi yazılar, siyasetçilerin konuşmaları ve yasalar birinci dereceden kaynaklar olarak adlandırılır. Olayları doğrudan doğruya gözlemlemeyen, ancak birinci derecedeki kaynakları inceleyen kişilerin kayıtları da ikinci derecedeki kaynaklardır. Tarihle ilgili birçok kaynak ikinci türden kaynaklardır. Sözlü tarihle de zaten temelde sözlü kaynaklardan elde edilmiş yazılı kaynaklar kastedilir. Bu yüzden sözlü kaynaklar tarihsel kanıt için başvuru kaynaklardan biridir. Burada esas olaylara kendisi tanık olan ya da katılan kişilerin ifadeleridir (Thomson, 1999; Sarı, 2007; Gümüştü, 2016).

Araştırmacılar tarafından verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlanmasında etik ilke ve kurallara uyulmasına azami ölçüde özen gösterilmiş ve kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine riayet edilmiştir. Etik Kurul bilgileri Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Etik Araştırmaları Kurulu'nun 28/12/2020 tarihli E.67663 sayılı yazısında yer almaktadır.

Veri toplama aracı ve katılımcılar

Veri toplama aracı olarak gözlem ve görüşme tekniği kullanılmıştır. Şeker fabrikası yerleşkelerinde (Alpullu ve Turhal) yaşamış kişilerle yarı-yapılandırılmış soru formu aracılığıyla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde şeker fabrikasının yaygın eğitim, halk sağlığı, sosyal ve kültürel alanlarda çalışanlarına nasıl katkı sağladığı irdelenmiştir. Yine; yöre halkının sanata, sportif faaliyetlere, istihdama ve modern tarıma bakış açısı araştırılmış; fabrikanın yöre halkı,

çalışanları ve onların ailelerinin modern yaşama geçmelerini nasıl sağladığına ilişkin sorular sorulmuştur.

Görüşülen Turhal doğumlu A5 hariç, beş kişiden dördü Alpullu'da doğmuş, ilk ve ortaöğrenimini burada almışlardır. Katılımcılardan A1, 54 yaşındadır; Aydın'da akademisyen ve tıp doktoru olarak görev yapmaktadır. A2, İzmir'de yaşamını sürdüren 64 yaşında emekli bir öğretmendir. A3, 74 yaşında olup Alpullu'da yaşamakta ve Alpullu halkı arasında "*Bilgi Küpü*" adıyla bilinmektedir. 67 yaşında olan A4, Alpullu Lisesi'nde çalışıp, emekli olmuş bir öğretmendir ve Çanakkale'de yaşamaktadır. A5 kodlu son katılımcı 54 yaşında olup, Turhal Şeker Fabrikası yerleşkesinde doğup büyümüş, daha sonra Alpullu'ya yerleşmiş bir evhanımıdır. Tablo 1, katılımcıların demografik özelliklerini göstermektedir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

Kodu	Yaşı	Cinsiyet	Mesleği	Yaşadığı yer	Görüşme tarihi
A1	55	Erkek	Tıp doktoru	Aydın	15.04.2019
A2	64	Erkek	Emekli öğretmen	İzmir	15.10.2018
A3	74	Erkek	Emekli memur	Alpullu	21.05.2018
A4	67	Kadın	Emekli öğretmen	Çanakkale	20.12.2018
A5	54	Kadın	Ev hanımı	Alpullu	23.12.2018

Bu kişilerle yapılan görüşmelerden ayrı olarak fabrikalardan emekli olanlar, yerel halktan bazı kişiler ve fabrika yöneticilerinin hatıratlarına da ulaşılmıştır. Ayrıca, Ankara Milli Kütüphane, Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi Arşivi, Ankara Şeker Enstitüsü Arşivi, Ankara Şeker Fabrikası Arşivi, Alpullu, Uşak ve Eskişehir Şeker fabrikaları arşivleri ve Kırklareli İl Halk Kütüphanesi'nde veri, makale, hatırat, röportaj ve gazete haberleri taranmıştır.

Verilerin analizi

Görüşme sorularına verilen cevaplar betimsel analiz yardımıyla tasnif edilmiştir. Görüşme bilgileri, fabrikalarda yapılan gözlemler ve literatür ve arşiv taramasından elde edilen bilgiler çalışmanın bulgular kısmında yukarıda yeralan 6 alt başlık altında irdelenmiştir. Görüşme yapılan kişilerin verdiği cevaplar aynen korunarak katılımcı koduyla birlikte ayrıca raporlanmıştır.

Bulgular

Bu bölümde araştırma sorularına verilen cevaplar 6 başlık altında toplanmıştır. Bu başlıklar: Uşak, Alpullu ve Eskişehir şeker fabrikalarının halk eğitimi ve halk sağlığı açısından önemi, şeker fabrikalarının nitelikli eleman yetiştirmede izlediği eğitim politikası, şeker fabrikalarının istihdama ve ulaşımına katkıları, şeker fabrikalarının yöre tarımı ve hayvancılığına katkıları, şeker fabrikalarının sosyal ve mimari yapının gelişimindeki rolü, şeker fabrikalarının sportif ve sanatsal faaliyetlere, sosyo-kültürel yaşamın gelişmesine etkileri, şeklindedir. Bulgular her başlık altında şeker fabrikaları ayrı ayrı ele alınarak açıklanmıştır.

Şeker fabrikalarının halk eğitimi ve halk sağlığı açısından önemi

Uşak Şeker Fabrikası, diğer iki fabrika gibi Türkiye’de şeker sanayi alanında temeli atılan ilkler arasında olmasından dolayı kendinden sonra kurulacak olan fabrikalar için bir okul niteliğinde olmuştur. Burada hem tarlada hem de fabrikada yüksek teknoloji kullanmak ve şeker sanayinde çalışacak nitelikli eleman yetiştirmek amacıyla önemli adımlar atılmıştır. Almanya’dan M. Moeller ve Dr. P. Steiner adında ziraat mühendisleri çağrılmış; bu sayede ilerleyen yıllarda Ankara’da kurulacak olan Şeker Enstitüsü’nün temeli sayılan “*Deneme ve Haşere Laboratuvarı*” 1932’de Uşak’ta açılmıştır. Bu laboratuvar Atıf Gediz önderliğinde ve diğer çalışanları ile birlikte 1935’e kadar hizmet vermiştir. Türkiye *Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi*’nin (T.Ş.F.A.Ş) kurulması ve Uşak, Alpullu, Eskişehir ve Turhal şeker fabrikalarının birleştirilmesiyle laboratuvar 1935’de Eskişehir’e nakledilmiştir² (Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi, 2003: 93-94).

Alpullu Şeker Fabrikası’nın 26 Kasım 1926’da açılmasıyla birlikte, Pancarköy’e bağlı bulunan Alpullu köy olmuştur. Yörede eğitim-öğretim 1928’de başlamıştır (Tekeşin, 2012: 118). Fabrikanın, işçiler için yaptırdığı işçi koğuşlarında 1928-1929 eğitim-öğretim döneminde ilk defa tek sınıflı bir okul yapılmıştır. Bu okulda fabrikanın işçi ve memur çocukları ders görmüştür. Fabrika kompleksi içinde yeralan bu tek katlı okula öğrenci sayısının artmasından dolayı sonradan kat ilavesi yapılmıştır (Kaprol ve Minez (2009: 24). Okulun açıldığı ilk yılda dersler 22 öğrenciyle başlamıştır. 1930’da Mustafa Kemal Atatürk’ün fabrikeyi ziyareti sırasında, dönemin fabrika müdürü Recai Bey’e verdiği emirle okul binası, Türk ve Alman işbirliğiyle 1932’de iki katlı olarak revize edilmiştir. Bu tarihten sonra okul 76 öğrenciyle eğitime devam etmiştir. Alpullu İlkokulu’na, 1933-1934 eğitim-öğretim yılında 4. sınıflar da dâhil olmuş; mevcut öğrenci sayısı 113’e çıkmıştır. Ancak okulun ihtiyacı karşılayamamasından fabrika yönetimi 1934-1935 eğitim-öğretim yılında yeni bir okul inşa edilmesini kararlaştırmış; bu şekilde sınıf sayısı 5’e, mevcut öğrenci sayısı ise 162’ye ulaşmıştır (Şencan, 2018a). Okulun sağlık, taşımacılık, konferans salonu gibi ihtiyaçları şeker şirketi tarafından sağlanmış ve eğitim planlı olarak yürütülmeye çalışılmıştır (Üner, 1935: 16).

Alpullu’da doğup; Şeker İlkokulu’nda okuduktan sonra aynı okulda öğretmenlik yapan katılımcı A2, Alpullu Şeker Fabrikası ile ilgili aşağıdaki bilgileri vermiştir: “1960’lı yıllarda şeker fabrikası, çalışanların çocuklarına hem kültürel hem de maddi anlamda destek vererek onların eğitimine önemli destek sağlıyordu. Biz o tarihlerde Türkçe Flimatik altyazılı İngilizce konuşmalı filmleri, fabrikanın sosyal tesislerinde izliyor ve dil konusunda geliştirdik. Okuduğumuz okul binası, fabrika ile birlikte yapılmış ve çok donanımlıydı. Ben yıllar sonra o okulda öğretmenlik yapma şansını yakaladım. Fabrika o bölgede işçinin, memurun ve köylünün ve buna bağlı olarak esnafın önemli bir döngüsünü oluşturmaktaydı” (A2)³.

Alpullu Şeker Fabrikası bünyesinde yayımlanan sosyal, kültürel ve eğitim öğretim

Bu laboratuvarlar, 1951’de “*Zirai Araştırma Laboratuvarı*” haline getirildi. Ayrıca 1953’te Eskişehir’de, “*Teknolojik Araştırma Laboratuvarı*” kuruldu. Bu iki laboratuvar, 1959’da “*Şeker Enstitüsü*” adı altında birleştirildi (Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi (1976: 19-20).

³ A2 ile 15 Ekim 2018’de gerçekleştirilen görüşme.

gibi faaliyetleri anlatan Alpullu Mecmuası (Dergisi), 1 Ocak 1935'te Alpullu Şeker Fabrikası müdürü Ali Şefik Üner tarafından yayınlanmaya başlamıştır (Şencan, 2018b). Seçkin (2019) Edirne Milli Gazete'yi kaynak göstererek derginin şeker zenaatine ilişkin olduğunu; ikinci sayısında yağın yağmurun nasıl ölçüldüğü, hava durumu, tohumun hikâyesi, şeker haberleri gibi konuları ele aldığını belirtmektedir. Alpullu Dergisi'yle ilgili 1935-1936 arasında yerel gazetelerde çıkan haber örnekleri aşağıdadır:

“Yıllardan beri köylümüze ekim işlerinde kılavuzluk eden ve onların iktisadi refahını temine çalışan bu kurumun 1935 yılından itibaren bir de aylık mecmua çıkarmak suretiyle amacına kısa yollardan varmaya çalışması takdirle karşılanan değerli bir iş olacaktır” (24.12.1934 tarihli Milli Gazete'den akt. Seçkin, 2019).

Bir diğer gazete haberinde ise: *“Trakyamızın bu güzel mecmuası, ikinci sayısını da çok nefis bir kap içinde zengin münderecatla çıkarmıştır. Geçen sayısında olduğu gibi, Alpullu'nun bu sayısında da köylüyü ve bilhassa pancar çiftçisini faydalandırarak çok güzel yazılar bulunduğu gibi, şeker sanatına ait kimyevi muamelatı ihtiva eden ehemmiyetli bir yazı da mevcuttur. ... münderecatını da aşağıya alıyoruz: “Şekere kimyevi bir bakış”, “Düşen yağmur nasıl ölçülür?”, “Şeker Havadisleri”, “Tohumun Tarihiçesi”, “Hava Vaziyeti”, “Edebiyat ve Musikimiz”, “Tatlıya Dair”, “Sokak Kızı”, “Anneme”, “Meriç”, “Şeciye”, “Türk gencine”* (28.02.1934 tarihli Milli Gazete'den akt. Seçkin, 2019) bilgilerine yer verilmiştir. Yukarıdaki bazı başlıklardan da anlaşılabilceği gibi okuyucusuna faydalı bilgiler sağlayan, yaygın eğitime katkı sağlayan bu derginin 5'inci sayısından sonra yayını durmuştur (Şencan, 2018b).

Şeker fabrikalarının ülke ekonomisi yanında, kuruldukları yerlere cami ve okul inşası yönünde katkıları da olmuştur. Örneğin, Alpullu İlkokulu daha önceki sayfalarda ele alınmıştı. Yine, Eskişehir Şeker Fabrikası arazisinde inşa edilen okul ve cami de doğrudan fabrika tarafından olmasa da fabrika çatısı altında kurulan dernekler aracılığıyla yapılmıştır. Bu derneklerden biri *Şeker Sanayi Mensupları Hayır Müesseseleri Kurma ve Yaşatma Derneği*'dir. Eskişehir'de yapılan yardım ve inşa edilen yapılar bu dernek vasıtasıyla yapılmıştır. Dernek, 1950'li yıllara dek 10 ilkokul ve 6 cami inşa ettirmiş; maddi gücünü satılan küspe ve üye aidatlarından karşılamıştır.

Eskişehir Şeker İlkokulu ise yine bu dernek tarafından yaklaşık 394.000 liraya yaptırılmıştır (Özel, 2007: 150). Okul, yaklaşık 2,5 yılda tamamlanmış; ilk olarak 1963'te eğitim-öğretime başlamıştır. Yörenin gelişmesiyle okul binası, ihtiyacı karşılayamamış; 1968'de binaya bir kat daha çıkılmış ve bu şekilde eğitim devam etmiştir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2012).

Halk sağlığı açısından da fabrikalar önemli hizmette bulunmuştur. Uşak Şeker Fabrikası, kurulduğu yıllarda Uşak şehrinin üstünde bir sağlık altyapısına sahiptir. Tesiste çocuk hastalıkları, anestezi ve dâhiliye uzmanı ile hemşire ve ebe bulunmaktadır. Uşak'ta o yıllarda hastane bulunmadığı için yöre halkı da tedavi, muayene hatta sünnetler için buraya gelmektedir. EKG ve kalp ölçüm cihazları, diş hastalıkları malzemeleri ve ilk ameliyat olan hastada kullanılan neşterler halen fabrikada endüstriyel miras olarak muhafaza edilmektedir. Hastanede 1930'lu

yıllarda cenazeler için kurulmuş bir de morgdan sözedilmektedir (Tarus, 2018: 18).

Alpullu Şeker Fabrikası'nda revir kurulduğunda sadece personele tahsis edilmiştir. O dönemde Trakya civarında tam teşekküllü bir hastane bulunmadığından daha sonra hastaneye çevrilmiştir. Hastanenin bir de acil kapısı vardır ve bu kapı fabrikanın yanında bulunan Dügüncülü yolundan şehre açılmaktadır. *“Fabrikanın kurulduğu ilk yıllarda acil girişi açık tutulmuş ama daha sonra kapatılmış ve açıkken kapısında her zaman bir bekçi bulunmuştur (A3).⁴ Alpullu Şeker Fabrikası “çalışanları ve onların çocukları küçük bir rahatsızlıkta hastaneye gider; yıllık aşılarını bu hastanede olur; hastaneye girerken giriş kapısında isim ve soyisim yazılır; daha sonra sıra alınır; görevlinin numarayla okumasıyla içeri girilirdi” (A1). Hastanenin Çocuk Hastalıkları, Dâhiliye, Röntgen, Genel Cerrahi, Deri, Göz ve Diş gibi servisleri bulunmaktadır.⁵ Hastanenin ilk zamanlarında günlük 4-5 ameliyat yaptığı belirtilmektedir. Hastanenin ilk başhekimini ise Abdurrahman Babaoğlu olmuştur. Çevre illerde de benzer bir sağlık tesisi bulunmadığından Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli'nden hasta ve doğum yapacak kadınlar buraya gelmiştir. Hatta Edirne'de Tıp Fakültesi'nin açıldığı yıllarda, tıp öğrencileri stajlarını Alpullu Hastanesi'nde yapmıştır (Şencan, 2018c). Alpullu Şeker Fabrikası, aynı zamanda gazetelere ilan vererek hastane bünyesinde çalışacak sağlık personeli de aramıştır (Milliyet, 09.06.1971: 5).*

Eskişehir Şeker Fabrikası ise ilk olarak 20 yataklı revir ile hizmet vermiş; daha sonra burası da hastane olmuş ve bir işçi hastanesi gibi hizmet vermiştir. Hastanede dönemin modern tıp malzemeleri kullanılmıştır (Çelikkanat, 1963: 107). Hastane laboratuvarlar, röntgen cihazları, kadın ve doğum muayeneleri, çocuk revirleri, poliklinikler, çamaşırhane, eczane ve kimyahaneleri ile büyük bir sağlık tesisi özelliğindedir (Tarus, 2018: 137-138).

Şeker fabrikalarının nitelikli eleman yetiştirmede izlediği eğitim politikası

1936'da Türkiye'de sadece dört şeker fabrikası bulunmaktadır (Alpullu, Uşak, Eskişehir, Turhal). Bu fabrikalar kalifiye-ihtisas sahibi eleman yetiştirmek amacıyla harekete geçmiş, kimyager olarak İstanbul Üniversitesi'ne, elektrik mühendisi olarak teknik üniversitelere gönderilmek üzere, lise mezunu gençleri yetiştirmeye başlamış; yurt içi ve yurt dışında staj imkânları sunmuştur. İş hayatına fabrikalarda başlayacak olan elemanlar ilk önce staj için Eskişehir Şeker Fabrikası'na gönderilmiş; staj için günlük 2,5 lira almışlardır. Staj sonunda başarılı olanlar, beyaz yakalı olarak fabrikada çalışmak şartıyla Avrupa'ya staj yapmaya gönderilmiş; böylelikle yüksek tahsilini de Avrupa'da yapma şansı yakalamıştır (Tarus, 2018: 140). Yurt dışındaki fabrikalarda staj imkânı verilen öğrencilerin bilgi birikimini arttırmak ve tecrübe sahibi olmalarını sağlamak hedeflenmiştir (Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi, 1976: 157). Örneğin Şeker Şirketi 1936'da kimya, makine, elektrik ve tarım konularında 7 lise mezununu Almanya'ya göndermiş; yine 1936 ve 1941'de 7 lise mezununu Türkiye'de

⁴ A3 ile 21 Mayıs 2018'de gerçekleştirilen görüşme.

⁵ A1 ile 15 Nisan 2019'da gerçekleştirilen görüşme.

üniversite eğitimine yönlendirmiştir. 1941’de 8 öğrenci, 1942’de 9 öğrenci Almanya ve İsviçre’ye, 3 öğrenci ABD’ye, 1960’ta ise kurulacak enstitü için uzman olarak yetiştirilmek amacıyla sırasıyla iki ve üç kişi olmak üzere Almanya ve ABD’ye gönderilmiştir (Taygun, 2010: 120).

Şeker fabrikalarının kurucuları arasında yer alan Şeker Şirketi’nin önde gelen isimleri (Kazım Taşkent, Muammer Tuksavul, Baha Esat Tekand) fabrikaların mühendis ve yönetici kadrolarına, üniversite ve yüksek tahsillerini tamamlamış, Avrupa’da staj yapma olanağı bulmuş kişileri seçmeye özen göstererek fabrikalarda bilimsel zihniyetin yerleşmesine katkı sağlamıştır. Türkiye Şeker Fabrikaları Genel Müdürü Kazım Taşkent, şirketin uyguladığı eleman yetiştirme politikası hakkında aşağıdaki bilgileri vermektedir:

“Şeker sanayimizin ihtiyacı olan teknik ve idari elemanların yetiştirilmesi, işlerin en ehemmiyetlilerinden biri idi. Bunun için de sistemler meydana getirildi ve evvela fabrika teknisyenleri, hemen arkasından ziraatçılar ve bunların yanı başında da idari personel yetiştirme çalışmaları başladı. Avrupa’nın ve hatta dünyanın tanınmış şahsiyetleri (Prof. Spengler ve Prof. Röhrmer) ülkemize davet edildiler. Gerek fabrikalarımızın ve gerek ziraat teşkilatımızın çalışmalarını ayrı ayrı tetkik ettiler. Başvekilimiz de kendilerini kabul ederek izahat aldılar ve bu suretle şeker sanayi hakkında teveccühleri yenilendi” (Taygun, 1993: 24-25).

Teknik personel yetiştirilmesi konusundaki hassasiyet ve gençlerin şeker sektörü personeli olabilmek için ilgisi şeker şirketinin her yıl yayınladığı faaliyet raporlarında da yerini almıştır. Örneğin, bu raporlardan birinde 1936 ve 1938 arasında uygulanan politikalar hakkında aşağıdaki bilgilere yer verilmiştir:

“Sınai kalkınmamız, günden güne artan bir süratle yürümekte olduğundan, mevcut teknik elemanlar ihtiyacı karşılayamamaktadır. Avrupa’ya talebe göndermeye teşebbüs ettik. Bunların seçilmesinde çok hassas bulunduğumuz gibi, Avrupa’ya göndermeden önce fabrikamızda bir yıllık tecrübeye tabi tuttuğumuz için müessesemize faydalı ve lüzumlu unsurları yetiştirebileceğimize kani bulunuyoruz. Gerek işletme gerek ziraat teknik teşkilatımızın bilgilerini arttırmak için çalışmalara devam ediyoruz. Teknik personelimiz için kurslar açtığımız gibi mühendislerimizin bilgi ve görgülerini arttırmak gayesi ile daha ileri memleketlerde kendilerine etütler yaptırılmaktadır. İdare ve muhasebe teşkilatımızı da daha modern ve tasarruflu bir şekle koymak üzere pek yakında tetkik ettireceğiz. Aldığımız iyi sonuçlara ve teknik elemanlara olan ihtiyacımızın devam etmesine binaen, bu sene de, ... seçtiğimiz lise mezunlarını, bir senelik staja tabi tutmak ve bu sure içinde ... uygun özellikte olanları ayırmak ve Avrupa’ya göndermek üzere halen Eskişehir Şeker Fabrikası’nda çalıştırmaktayız” (Taygun, 1993: 25).

Cumhuriyet Gazetesi’nden Osman Bahadır’ın 7 Aralık 1926 Salı gününe ait gazete haberinde Alpullu Şeker Fabrikası’ndaki eğitim faaliyetleri ve üniversiteli gençlere uygulama sahası olması hakkında aşağıdaki bilgilere yer verilmiştir:

“Memleketimizde fabrikaların açılması yalnız ekonomik bağımsızlık açısından değil, bir de üniversitelerin fen şubeleri öğrencilerinin derslerini pratikte tamamlamaları açısından da şükranla kaydedilecek bir hadisedir. Haber aldığımız göre, bu hususta ilk girişimi İstanbul Üniversitesi Kimya Enstitüsü Sanayi Kimyası öğrencileri ve mezunları icra etmiştir. Bu gençler derslerinin tatbikatını doğrudan doğruya fabrikadan görmek arzusu ile İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları Şirketi Genel Müdürü Edirne Milletvekili Rıfki Bey’e başvurmuşlardır. Rıfki Bey, öğrencilerin bu isteğini kabul etmiş, gençler de başarılarında profesörleri Cevad Mahzar ve Nazmi Asaf beyler olarak Alpullu’ya gelmişlerdir. Öğrenciler, orada fabrika müdürü Guthertz ve muavini Kimyager Kazım Taşkent tarafından karşılanmış ve fabrikada konuk edilmişlerdir. Görülüyor ve anlatılıyor ki Alpullu yalnız şeker fabrikasının yeri değil aynı zamanda üniversitelerin kimya öğrencilerinin tatbikat yeridir (Karaçam, 2007).

Bundan başka bir buçuk ay süren kurslar açılmıştır. Kurslara katılan kimya mühendisleri, fabrika müdürü Suphi Argon öncülüğünde teknoloji laboratuvarı müdürü Haydar Nevruzhan ile mühendislerden Halil Ataşer’den dersler almışlardır. Açılan bu kursların amaçları teknik elemanların tecrübelerini arttırmak, teknolojik gelişmeleri takip etmek ve makine sanayinin inceliklerini öğretmektir.

Kurs laboratuvarlarının idaresini ise Nihal Şendökmen ve Perihan Güray yapmıştır. Aynı zamanda bu kişiler bilimsel makaleler yazmışlardır (Bozok, Şendökmen ve Saray, t.y.: 31-32; Güray, t.y.: 37-38). Şeker Enstitüsü bünyesindeki bu mühendisler Yurdanur Saray ile aynı zamanda şeker sanayinin ilk kadın kimyagerlerindendir (Taygun, 1993: 22).

Kurslara katılan kursiyerlerin çoğunluğunu ise kadınlar oluşturmuştur. Kadın kursiyerlerin sayı bilgisine ulaşamamışsa da fabrikalarda kadın istihdamının durumuna dair örneğin 31.12.1942 tarihli Başbakanlık Murakabe Heyeti Raporu rakamlarına göre, Şeker Şirketi’nin 1942 yılı 465 kişilik fiili kadrosundan, memurların 39’u erkek ve 74’ü kadındır. Ancak, kadınların fabrikada işçi olarak bulunmaktan ziyade memur kadrosunda istihdam edildikleri dikkat çeker. Kadın işçi *“sayısının hiçbir zaman 100 kişiye ulaşamaması ve özellikle daimi olmayıp kampanya dönemlerinde çalıştırılmaları, işveren yönünden yürürlükteki mevzuatın tatbikattaki uygulama güçlüklerinden ileri gelmektedir”* (Güven, 1967). Gücenmez (2018: 49-50) bu durumu *“şeker sanayiinin ağır, gürültülü, sıcak vb. koşullarının kadına uygun görülmemesidir. Fabrika sahası dışındaki yerlerde de kadın işçinin varlığından söz edilmemesinin nedeni, kadının çalışmasına karşı olan olumsuz tutumdan, kadının ev içinde çalışması gerektiği kanaatinden ve erkeklerin yoğun olduğu bir ortamda kadının bulunmasına gerek olmadığı düşüncesinden ileri gelmektedir”* şeklinde açıklar.

Bu kursların dışında şeker sektörüyle ilgili bilimsel araştırmalar yapabilmek için Eskişehir Şeker Fabrikası’nda bir zirai araştırma laboratuvarı kurulmuştur. Bu laboratuvarda bilimsel araştırmalar Yüksek Ziraat Mühendisi Atıf Gediz yönetiminde yapılmıştır. Kurulan laboratuvarlarda Türkiye genelinde tarım toprakları incelenmiş; hangi toprak tiplerinin şekerpancarı tarımında daha iyi verim

sağladığı araştırılmış; örnek toprak tiplerinde deneme pancar ekilmiştir. Bunları yapmaktaki amaç üretilecek şekeri yüksek verimliliğe çıkarmak olmuştur (Taygun, 1993: 26).

Şeker Şirketi, aynı zamanda pancar çiftçileriyle yakın ilişkiler kurmuş, çiftçilerine modern tarım aletleri temin etmiş; çiftçi eğitimi için de 1951-1981 yılları arasında Pancar Dergisi'ni çıkarmıştır. Yayınlanan dergiler yaklaşık altı bin köye ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Pancar Dergisi, çiftçilerin evlerine, çalışanlarının kitaplıklarına girmiş ve Türkiye'de baskı sayısı ilk defa 35.000 olan dergi olmuştur. Dergi, üç ayda bir yayınlanmış; ağırlıklı olarak bilimsel konular işlenmiş, bunların dışında sosyal ve kültürel faaliyetlere de yer verilmiştir (Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi, 2003: 17). Dolayısıyla şirket bünyesinde çalışmış, şeker sanayisine hizmet etmiş birçok yazar, şair ve ozan yetişmiştir. Bunlardan bazıları Dr. Ceyhun Atıf Kansu, Cahit Külebi, Zafer Taran, Osman Arslan, Doğan Ergeneli ve Nazım Taygun'dur. Bu kişiler alanlarında Türkiye'de ün yapmış önemli isimlerdendir (Özel, 2007: 406).

Hem şeker sanayisine eleman yetiştirmek hem de şeker sanayinin geleceğini garanti altına almak konusunda Tuksavul (1981), “Doğudan Batıya ve Sonrası” adlı kitabında, izlenen personel politikasının başarılı olduğunu; ancak sonraki yıllarda bu politikanın bozulduğunu dile getirmiştir. Aşağıda Tuksavul'un (1981) cümleleri yer almaktadır:

“Gençlerin seçilme ve yetiştirilmesinde Türkiye’de ilk kez uygulanan yöntem başarılı olmuştur. Yüksek tahsillerini bitirenlerin bir ikisi dışındakilerin hepsi müesseseye yararlı hizmetlerde bulunmuşlardır. Şeker şirketinin uzun yıllar bir batı kuruluşu iş düzeni standardını, her şeye rağmen devam ettirebilmiş olmasından dolayı övünç duyardım. Zamanla ne yazık ki, bu örnek kurumun da siyasi ve kötü baskılar yüzünden eski yüksek kalitesinden çok şey yitirmiş olduğunu işitiyor ve üzülenek inanmak istemiyorum... Problemin; kanun, kılık, kıyafet, yaşama biçimlerinin değişmesi, yalnız okuma yazma, hatta yalnız teknik, endüstri, ekonomi, konularında cihazlanma ile de çözülmediği meydandadır. Her alanda, her seviyede, her meslek çevresindeki insanlarımızın özellikle gençlerimizin tutum ve davranışları bugüne dek sürdürdüğümüz eğitim ve öğretimin olumlu ve yeterli sonuçları vermemiş olduklarını kanıtlar. En kötüsü, başta okumuş, aydın dediğimiz yönetici kuşakları gereği gibi yetiştirememiş olmamızdır. Bunların her kesimdeki etkileri, çok daha geniş ve derin olmuştur. Çünkü onlar toplumun çekici güçleri, seçkinleri ve örnek vericileridir. ... Hâlbuki her konuda insan, en önemli ve başta gelen faktör olduğuna göre, onun niteliğinin önemi ihmal edilemez. ...” (Tuksavul, 1981).

Şeker fabrikalarının istihdama ve ulaşımaya katkıları

Şeker fabrikaları memur, işçi ve hizmetlisiyle fabrika kampüsü içinde, pancar ekimi yapan, hayvancılıkla uğraşan çiftçilerle birlikte fabrika dışında istihdama katkı sağlamıştır. Şeker fabrikaları, pancar alımı yaptıkları kampanya dönemi

nedeniyle sadece yılda 3,5-5 ay gece-gündüz çalışmaktadır. Kalan aylarda fabrikanın bakımı ve yenilemesi yapılmaktadır. Bu yenileme dönemlerinde şeker fabrikalarında çalışan üst düzey yöneticiler, yurtiçi ve dışındaki okullarda burslu öğrenim görmüşlerdir.

Tarus (2018), 1936'da 75 gencin Eskişehir Şeker Fabrikası'nda işe alındığından bahsetmektedir. Fabrikanın zorlu koşullarından dolayı ilk gün işi bırakanlar olmuştur. Fakat belli bir sayıda genç, zorluklara rağmen işe devam etmiştir. Kalanlar genellikle *şlampres* (kömür yıkama) dairelerinde istihdam edilmişlerdir. Bu dairelerde şerbet süzülüp, demir plaklar temizlenmektedir. Fabrikanın en ağır çalışma koşulu bu bölümedir. Fabrika yöneticileri ise günlük olarak stajyerlerin ruh yapılarını, ne konuştuklarını ve işe olan yatkınlıklarını gözlemekte (Tarus, 1957: 5-6); böylelikle uygun personeli seçmek için ölçüt geliştirmektedir.

Fabrikada çalışan sürekli işçiler genellikle sanat enstitüleri mezunlarıdır. Fabrikada çalışan orta dereceli memurların çoğu orta öğrenimini tamamlamıştır. Yönetici kadroda ise, yüksek tahsilini tamamlamayan yönetici ya da müdür bulunmamaktadır. Fabrikaların muhasebe müdürleri genellikle 30 yaşın altında genç mühendislerdir (Tarus, 2018).

Şeker fabrikalarında çalışan memur ve işçiler, diğer iş kollarında çalışan işçilerden daha yüksek ücret almışlardır. Fabrika çalışanları, aldıkları prim ve ikramiyelerle birlikte (örneğin, 25 yaşında bir memur) ortalama 400 liranın altında maaş almamaktadır. İşçiler ise kampanya dönemlerinde 4-5 liranın üstünde yevmiye almaktadırlar. Örneğin, Eskişehir Şeker Fabrikası'nda çalışan işçilerin çoğu, günde yaklaşık 8-10 lira yevmiye almaktadır. 1950'li yıllarda bir memurun çocuk yardımları ve ikramiyelerle birlikte ortalama maaşı 250 lirayı bulmaktadır (Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1961). Devlet sanayi kuruluşlarında çalışan işçilerin ortalama maaşı ise 105 liradır (Eldem, 1952). Buna kıyasla kampanya dönemlerinde şeker fabrikalarında çalışan işçilerin aylık maaşları ise 350-400 lira civarındadır. Tarus, fabrikanın sosyal yardım işlevi hakkında aşağıdaki bilgileri vermiştir: *“yirmi yıllık şekerci ustası Kerim Gülenç, ayda 260 lira ücret alır. Fakat iyiden iyiye nüfus etmeye çalıştığım hayat şartları 1000 lira aylık gelirliden aşağı değil. Şeker endüstrisinin sosyal yardım işlevi, fabrika sitesinin kendine mahsus şartları, ona ve hepsine bu fazla geliri, fazla refahı sağlıyor”* (Tarus, 2018: 39).

İşçilerin evlerinde ısınma için kullandıkları yakıt, aydınlanma için kullanılan elektrik cüzi bir ücret karşılığında sağlanmıştır. Oturdukları evlerin kiralari düşüktür ve genellikle aylık kira 8-12 lira arasındadır ki bu miktar günlük işçi yevmiyesi kadardır. Şeker şirketi, daimi işçileri ve çocukları için ise günlük ¼ lt ücretsiz süt dağıtmıştır. Şeker şirketi, her gün 2 lt süt dağıtmış, çocuk sayısı fazla olan aileler için bu rakam 3 litreye çıkmıştır. Fabrikanın, kaynak ve oksijen işlerinde çalışan işçiler için iş yerinde içmek şartıyla ayrıca 1'er lt de süt dağıtılmıştır (Tarus, 2018: 137). Fabrika Müdürü Sulhi Akışık, Yazar Tarus'a fabrikada içmek şartıyla verilen sütler hakkında: *“Bir takım işçiler, daha çok genç ve tecrübesiz olanlar, bizim ineklerimizden sağılan halis taze sütümüzü, üç-beş kuruşa tamah edip satıyorlar ya da içki ile değiştiriyorlar şehir bakkallarında... Bu*

çocukça bir hile ama gayelerimizi bozuyor. Usul koyduk, herkes sütünü iş yerinde içecek dedik. Böylelikle onun sıhhatine, olduğu kadar, görgüsüne ve ahlakına da hizmet etmiş oluyoruz. Bilmem yanlış mı?” diye sormaktadır (Tarus, 2018: 138).

Şeker fabrikalarının katkı sağladığı bir diğer husus yolların yapılması olmuştur. Pancarın köyden fabrikaya taşınması için yapılan yollar sayesinde bu yöreler modernizme kavuşmuştur. Fabrikanın inşası sırasında gerekli olan taş, kereste, kömür gibi malzemelerin taşınması için nakliyecilik de gelişmiştir. Yöre halkı bu sayede pancar ekimi dışında, nakliyecilik dâhil fabrika vasıtasıyla birçok iş alanına sahip olmuştur. Fabrika kurulurken bu konu hakkında Uşak Şeker Fabrikası kurucusu Nuri Bey (Şeker) şu sözleri söylemiştir: *“Komşularım! Kardeşlerim! İnşallah bu fabrikayı yaptığımız zaman, sizlerin ayağından çarıkları çıkarıp, sizleri efendi yapacağım...”* (Akin, 2001). İlk şeker pişiricisi Latif Sungur Bey: *“Doğru söylemiş Nuri Şeker, köylünün ayağından çarık çıktı. Karasabanın yerini pulluk, traktör aldı... Köylü, zengin olmadıysa da fakirlikten kurtuldu...”* diyerek, fabrikanın köylüye, işçiye ve civarına sosyal ve ekonomik katkıları olduğunu ifade etmiştir (Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi, 1976: 70).

Şeker fabrikalarının yöre tarımına ve hayvancılığına katkıları

Uşak Şeker Fabrikası, iktisadi alanda Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk başarılı projeleri arasında sayılır. Bundan dolayı çevresindeki şehirleri de etkilemiştir. Tesis, Afyon, Kütahya, Konya, Eskişehir'e uzanan ekim sahalarıyla farklı şehirlerdeki çiftçileri pancar tarımına yöneltmiş; tarımsal ilerlemenin önünü açmış ve Kurtuluş Savaşı'ndan maddi ve manevi olarak yorgun çıkan köylünün cebine para girmesini sağlamıştır (Abidin, 1934: 22). O yıllarda çiftçiye pancar ektiği dönüm başına 17 lira yevmiye verilmektedir (Akin, 2001). Fabrikanın ilk açıldığı yıllarda, yılda 1000 lira bile ücret alamayan işçiler daha sonraki yıllarda, yılda 2000 lira civarında para kazanmış ve kazandığı para, fabrika tarafından çok geçmeden ödenmiştir (Tutsak, 1998: 157). 1930 ve 1940'lı yıllar arasında ekmeğin tanesi 10-12, buğday ununun kg fiyatı 15-20, pirincin 30-35, kesme şekerin 35-40, koyun etinin 44-52 kuruştan ve yumurtanın adedi ise 2 kuruştan satılmaktadır (Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1949). Buradan temel ihtiyaç madde fiyatları, işçilerin kazandığı ücretle karşılaştırıldığında alım gücünün yüksek olduğu söylenebilir.

Ektiği pancardan daha yüksek gelir elde eden çiftçi, ileri teknoloji tarım aletleri ile tanışmıştır. 1925'te çiftçinin %75'i tarlada karasaban kullanırken, sadece %25'i pullukla toprağı işlemektedir. Fabrikalar, Avrupa'dan gelen aletleri çiftçilerle tanıştırmış; çiftçilere modern tarım metotlarını öğretmeye başlamıştır. Çiftçi, bu sayede zirai mücadele, gübre kullanımı ve nöbetleşe ekimi öğrenmiştir. Bunun sonucunda, verim artışı sağlanmıştır. Şekerpancarı tarımında örnek oluşturan bu metotlar daha sonra farklı tarım ürünleri yetiştirilirken de kullanılmıştır (Akin, 2001: 840).

Şekerpancarı tarımının zamanla artması, pancar tohumuna olan ihtiyacı arttırmış ve fabrikalar yeni çiftlikler için çalışmaya başlamıştır. Bunlar arasında Alpullu, Sarımsaklı, Eskişehir, Turhal, Çatma, Kazanasmaz, Kömüşoğlu ve Atabey çiftlikleri bulunmaktadır. Adı geçen çiftliklerde tohum dışında, hububat ve bakliyat

da yetiştirilmiştir. Uygulanan modern yöntemler sayesinde Türkiye’de ekilen pancardan elde edilen şeker verimi Avrupa’daki şekerden alınan verimle aynı seviyelere gelmiştir (Günay, 1968).

Fabrikaların hayvancılık sektörüne de katkıları olmuştur. Uşak Şeker Fabrikası içinde kurulan çiftlikte besicilik, tavukçuluk ve damızlık sığır yetiştiriciliği yapılmıştır. Aslında 1935’te üretilen tohumun kalitesini arttırmak amacıyla gübre ihtiyacını karşılamak için burada sığır yetiştiriciliği başlamıştır. Çiftlikte *Yerli Sığır*, *Boz Sığır* ve *Doğu Kırmızısı* ırkları bulunmaktadır. Ancak, ahır hayvancılığının gelişmesi yerli sığır ırklarıyla elde edilen süt miktarının yıllık 1200-1500 kg’ın üzerine çıkmasına yetmemiştir. Bunun üzerine yetiştiricilik 1941’de ithal edilmeye başlanan *Montofon* cinsiyle devam etmiştir. Yine *Montofon*-Boz ırk melezlemesiyle, damızlık çalışmaları da yapılmıştır. 1947’de 78 baş inek ve 5 baş *Braunwich* boğası İsviçre’den getirilmiş ve safkan yetiştiriciliği devam ettirilmiştir. Aynı zamanda safkan *Holstein Frizian* ırkı boğalar ithal edilmiş; çiftliklere *Brown Swiss (Montofon)* ırkı sığırlar da ithal edilerek verim arttırılmaya çalışılmıştır. Böylece yeni hayvan ırkları ile önceden yıllık 1200-1500 lt olan süt verimi, 5000-5500 lt’ye kadar çıkmıştır (Günay, 1968: 21). Bunda hasat zamanında pancarın baş ve yaprakları ayrılarak, özellikle sığır çiftliklerinde, hem yaş hem de kurutulularak yem elde edilmesi; ayrıca melasın kullanılması etkili olmuştur. İçinde kalan şekerden dolayı besin değeri yüksek olan ve küspe ile karıştırılan melasın varlığı fabrikaya yakın olan çoğu köyde, çiftçiler tarafından hayvan çiftlikleri kurulmasına neden olmuş; bu da yerel halk arasında da hayvancılığın gelişmesine zemin hazırlamıştır (Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi, 1976: 154).

Alpullu Şeker Fabrikası ise hem tohum hem de fabrika personeli için et, süt ve peynir gibi temel gıda maddelerini üretmek maksatlı Sarımsaklı Çiftliği’ni kurmuştur. Bu çiftlik, Şeker Şirketi’nin en eski ve gelişmiş çiftlikleri arasındadır. Çiftlik fabrika tarafından değil, şirketin *Ziraat Teşkilatı*’na yönetilmiştir. Çiftlikte 60 adet safkan inek yetiştirilmeye başlanmış; *Braunwich* cinsi inekler verdiği süt kalitesi ve miktarı yönünden dikkat çekmiştir. Bunun yanı sıra çiftlikte 162 yarım kan *Braunwich* cinsi ve melezlenen inekler de bulunmuş; küçükbaş hayvan sayısı olarak 39 koç ve 701 koyun yetiştirilmiştir. Hayvanların üstlerinde isim, yaş, alınan süt verimi ve cinsinin yazılı olduğu künyeleriyle, çiftlik verim takibi açısından da ileri teknikler uygulamıştır. Bu çiftlikte hayvanlardan alınan süt veriminin çizelgesi tutulmuş ve raporlanmıştır. Sarımsaklı Çiftliği, Alpullu Şeker Fabrikası gibi modern yapıda kurulmuş; çiftliğin içinde ofis binaları, yemekhane, lojman, tamirhane ve garaj ile bir yaşam alanı olarak faaliyet göstermiştir (Tarus, 2018: 69).

Alpullu Şeker Fabrikası çiftliklerinde yetişen ziraatçıların, sonra açılacak olan şeker fabrikalarında öğretmenlik görevi üstleneceği ve fabrikanın eğitim merkezi gibi çalıştığı ifade edilmiştir (Tekeşin, 2012: 80-92). Halbuki fabrikaların kurulduğu yıllarda çiftçiler, Şeker Şirketi yönetici ve mühendislerine karşı güvensizlik içindedir. Bu nedenle halk arasında çıkan “fabrika tarlalarımızı alacak” dedikodusu nedeniyle şirket mühendislerinin modern tarım aletlerini

çiftçiye tanıtırken karşılaştığı zorlukları yenebilmesi zaman almıştır. Nitekim mühendislerin modern tarım aletlerini çiftçiye benimsetmesiyle beraber ortaya iki önemli sonuç çıkmıştır. Birincisi çiftçi fabrikalara güvenmeye başlamış; şeker şirketine karşı düşünceleri değişmiştir. İkincisi ise çiftçilerin modern tarım aletlerini benimsemeleri, dedikodulara kulak vermemeleri ile cehaletin azalmasına da katkıda bulunulmuştur.

Eskişehir Şeker Fabrikası'nın çiftliğinde modern ahırlar, idare binası yanında süt ve pastörizasyon tesisi de bulunmaktadır. Fabrika, çiftliğinde 150 sağmal inek, 5 cins boğa, 24 kısrak ve at ile 21 domuz beslenmiştir. Bu hayvanların besinini arpa, mısır kırması, ayçiçeği ve pancar küspesi ile hayvan turşusu (silaj) oluşturmuştur. Suni tohumlama yoluyla cins inekler üretilmiştir. Hayvan beslenmesi belli bir düzen ve sistem dâhilinde olmuş; verilen yem yere ve mevsime göre seçilmiş ve hayvanın yaşına göre ortalama bir yem rasyonu yapılmıştır. Bu turşular, üstüne melas serpilmiş yonca ve yulaf karışımından oluşmuştur. Hayvanların yılda ortalama 4.000-10.000 lt arasında süt verdiği belirtilmektedir. Örneğin, Eskişehir Şeker Fabrikası Çiftliği'nde Gülnaz isminde *Graf* cinsi inek yılda yaklaşık 8.400 lt süt vermiş; 1940'lı yıllarda bir çiftlikte bir inek yılda 10.000 lt'nin altında süt verirse yeterli seviyede gıda alamadığına hükmedilmiştir (Tarus, 2018: 135-136).

Çiftliklerde yetiştirilen domuzlar konusunda ise Tarus (2018: 136) Türkiye'de yabancıların da yaşadığını ve domuz etinin onlar tarafından tercih edilmesi nedeniyle önemli bir gelir getireceğini ifade etmiştir:

“Şeker müesseselerinde bu hayvanı satmak suretiyle girilen medeni girişime hem şaşmak hem de hayran olmak gerek. ... Şeker Şirketi, medeni cesaret örneği denilebilecek bir iş yapmıştır. Birçok şahıs ve kuruluşların, geri düşüncelerden çekinerek, memleketimize iyilik ve refah getirecek fikirlere, buluşlara, girişimlere itibar etmekten sakındıkları, inkârı imkânsız bir gerçekliktir. İsteyenler, bizler ve sizler, domuz eti yemeyebiliriz ama yabancıların sevdikleri ve bol para ile rağbet gösterdikleri bir ticaret mevzuunu bilerek unutmak ve geriye itmek, hakkımız değildir. Eskişehir Şeker Fabrikası, çiftliklerinde ... bir domuz serveti meydana getirilmiştir ki Ankara ve öteki şehirlerimizde yaşayan Amerikalılar, müşteri olmak için adeta kuyruk olmaktadır. Bir dişi domuzun yılda on dört yavruya kadar doğurduğunu ve ucuz yemlerle, çabucak beslenip büyütülen ... bazen kilosu 10 liradan, bir haftada satılabildiğini düşünürseniz, domuzculuğun kârını bir dereceye kadar anlamış olursunuz” (Tarus, 2018: 136).

Şeker fabrikalarının sosyal yaşam ve mimari yapının gelişmesindeki rolü

Uşak Şeker Fabrikası'nda sosyal yaşam alanları üçe ayrılmıştır. Bunlar lojman, bekâr pavyonu ve misafirhanelerdir. Eğer bir şehirde şeker fabrikası yapılacaksa, önce hazırlanan bu bölümler olmuştur. *Lojmanlar* fabrikanın işleyişi için öncelikli öneme sahip kişilere tahsis edilmektedir: *“Bakarsınız, 750 lira aylıklı bir idare amiri lojmanda değil de beş veya on kilometre ötedeki kasabada oturur. Oysa kazan dairesinin ustabaşısı, dört odalı, kaloriferli bir apartman dairesinde ikamet*

etmektedir. Öteki sabahleyin, fabrika otobüsüne binip vazife başına gelecektir. Beriki, işyerinin elli adım yakınında ömür sürmektedir” (Tarus, 2018: 24).

Bekâr pavyonları ise tek kişilik odalardan oluşan, genellikle memur ve işçilere ayrılan yapılardır. Odalarda gardirop, masa, sandalye, radyo, kitaplık, karyola, alaturka ve alafrağa hamam bulunmaktadır. Burası berber, çamaşırhane ve kolahanesiyle, modern yapıdadır. Bekâr pavyonunda spor için antrenman odası, pingpong holü ve bilardo salonu da vardır. *Misafirhane* ise sadece çalışan ve aileleri için değil; misafirlere de konaklama hizmeti sunmuştur. Üst düzey ve yabancı bürokrat, müfettiş, denetim kurulu üyeleri ve banka müdürleri misafirhanede konaklamışlardır. Ayrıca evli memurlar, pavyonda yer bulamayan işçiler, kadın kimyager ve mühendisler için odadır (Tarus, 2018: 25).

Alpullu’da, ilk yerleşimin yapılması, fabrika inşaatıyla birliktedir. İlk planlar fabrikanın kuruluşunda da bulunan Macar ustalar tarafından yapılmıştır. Sanayileşme ile başlayan doğadan uzaklaşma eğilimi sonrasında Macar ustalar kendi ülkelerindeki binalar gibi Alpullu’da da yeniden doğa ile iç içe olma fırsatı veren geniş bahçeli, tek katlı evler tasarlamışlardır. Bu yerleşimlerde tel örgü ve bekçi kulübeleri de vardır. Ama o yıllarda Macarlar kendi ülkelerinin şehir planlamasında bu öğeleri kullanmamaktadır. Planlamada iki unsur bulunmaktadır. Müdür, şef, ustabaşı ve memurlar ile fabrikada birinci derecede öneme sahip kişilerdir. Fabrika, bu kişiler için ayrıcalıklı konfor sunmaktadır. Fabrika için ikincil önemdeki kişilere konutlarını herhangi bir yerde, diledikleri gibi yapabileme hakkı verilmiştir (Şencan, 2018d).

Teliçi olarak adlandırılan kısım “*Koloni Evleri*” olarak da bilinmektedir. Teliçi, fabrika personelinin belirli süre yaşaması için yapılmış; yaşam sitesini andıran evlerin etrafı tellerle çevrili olan alandır. Fabrikanın elitinin yerleştiği Teliçi’nde 100’ün üzerinde aile yaşadığından burası *Mahalle* olarak da adlandırılmakta; Alpullu’da bir mahallede, bir de Teliçi’nde yaşayanlardan imrenilerek bahsedilmektedir (Şencan, 2018e).

Alpullu Şeker Fabrikası’nda barınma amaçlı binalar 4 ayrı kategoride sıralanır. Bunlar; işçi pavyonları (bekâr işçi, kampanya işçi ve daimi işçi pavyonu), fabrika oteli, misafirhaneler (Ergene Köşkü ve Büyük Köşk) ve işçi-memur lojmanlarıdır (Durukan Kopuz, 2018: 40). Sosyal amaçlar için 7 bina inşa edilmiş ve geriye kalan diğer 115 bina ise çalışanlara konut olarak verilmiştir. Bu site içerisinde golf sahası, tenis kortu, yüzme havuzu, bale salonu, sinema, restoran, çamaşırhane, Ergene Köşkü, hastane, revir, itfaiye binası ve bekçi kulübeleri gibi binalar bulunmaktadır. Golf alanları ve yüzme havuzu Türkiye’de ilk defa burada yapıp kullanılmıştır. Ayrıca numune pancar ekim alanları da (Mülayim, 2014: 1) peyzajı tamamlamaktadır. Oturanların kazandıkları aylık ücrete göre her konut birbirinden farklıdır. Müdür evlerinde farklılık daha da artmaktadır. Bu evlerde vazolar, kadehler, rengârenk işlemeli porselenler gibi o dönem Anadolu evlerinde nadir olan gereçler bulunmaktadır. İthal porselenlerin altlarında üretildikleri şehirlerin isimleri yazmaktadır (Şencan, 2018e).

Alpullu Şeker Fabrikası’nda misafirhane iki bina olarak tasarlanmıştır. Üç katlı ilk

yapıda kitaplık, bilardo salonu, oyun salonu, birçok sayıda banyo ve misafir odaları bulunmakta; burası *Büyük Köşk* olarak isimlendirilmektedir. Diğeri ise *Ergene Köşkü'dür*. Burayı devlet büyükleri ve üst düzey kişiler fabrikayı ziyaretlerinde kullanmıştır. Büyük Köşk'te derneğin lokali vardır. Ergene Köşkü, Teliçi'nin özenle yapılmış binalarındandır. Binada mobilya, pencere ve kapı üstündeki işçilik yönlerinden geleneksel ve yenilikçi dekoratif stillerin ikisini de barındıran, birçok yeni malzeme ve stili kullanan ve dekoratif sanat anlamına gelen *Fransızca Les Arts Decoratif* teriminin kısaltması olan *Art Deco* mimarisinin etkileri izlenmektedir (Durukan Kopuz, 2018: 42). Mülayim (2014: 87) "*Ergene köşkü iç mekân donatılarının Art Deco akımını temsil etmesi ile Erken Cumhuriyet Dönemi temel hedefi olan modernleşme arasında hem fonksiyonellik hem de anlam ilişkisi*" olduğunu ifade etmektedir. Katılımcılardan A3, Ergene Köşkü'nün, fabrikanın ilk müdürü Herman Guthertz'in kullanması için lojman amaçlı yapıldığını söylemiştir. Mülayim de (2014) bu bilgiyi doğrulamaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün 1930'da Alpullu'yu ziyareti sonrasında Ergene Köşkü, *Atatürk Köşkü* olarak da anılmaya başlanmıştır.⁶ Burası günümüzde müze olarak kullanılmaktadır.

Pavyonlar, diğeri ismi ile *İşçi Lojmanları* ise Gazhane'nin yanındadır. İki katlı tasarlanmış; ikişer sıra halinde yapılmıştır. Pavyonlarda bekâr memurlar, daimi çalışanlar ve geçici işçiler olmak üzere üç tür personel kalmıştır. Memurlar için ayrılan odalar küçük, fakat bakımlıdır. Bunlar, içine yatak ve dolap sığacak şekilde tasarlanmıştır. Pavyonlarda, işçilerin kaldığı odalar koğuş sistemindedir. Odalar geniştir ve içinde demir ranzalar bulunmaktadır. Bu pavyonlarda yaklaşık 120 işçi kalmıştır. Ancak, pavyonların yanındaki ahırlardan gelen koku, işçileri rahatsız etmiş; köye minibüs taşımacılığı başlayınca, işçiler kendi köylerine gitmeyi tercih etmiştir (Şencan, 2018f).

Eskişehir Şeker Fabrikası, 6.000 dönümlük alanda 100 binadan oluşan ortalama bir kaza merkezi gibidir (Tarus, 2018). Burada ayrıca *Atölye* ve *Tamirhaneler* de bulunmaktadır. Bu yapılar, dönemin en büyük ve gelişmiş atölye ve tamirhaneleri olarak bilinmektedir ki bugün Eskişehir sanayisinin de yapıtaşları arasındadır. Bu atölyelerde destek birimi olarak çarkhane, modelhane, marangozhane ve dökümhane bulunmakta ve her birinde yaklaşık 60'a yakın işçi çalışmaktadır.

Eskişehir Şeker Fabrikası alanında ayrıca çam ve akasya ağaçlarının arasında 60 konut yapılmıştır. Bu evler genellikle üçer-dörder odalıdır (Gediz, 1958). Lojmanlar, bahçeli, konforlu, iç ve dış yapıları detaylıdır. Fabrika, yapılan ilk parti 60 evden sonra, 60 konut daha yapmış; işçiler fabrika sayesinde ev sahibi olmuşlardır. Fabrika her bir evi 7.642 liraya yapmış ve bu miktarı 20 yılda taksitli olarak işçilerden almıştır. Bunun yanı sıra sonraki yıllarda şirketin yardımlarıyla, önceki evlerin konumuna yakın 36 yeni konut daha yapılmış ve oluşan mahalle bir işçi kooperatifi şekline bürünmüştür (Tarus, 2018: 124-125).

Eskişehir Şeker Fabrikası'nda lojmanların dışında, bekâr çalışanlar için *Bekâr Pavyonları* her biri birer oda olacak şekilde inşa edilmiştir. Bu evlerin içinde gardırop, radyo ve diğerlerinden farklı olarak kitaplık da bulunmaktadır.

⁶ A3 ile 21 Mayıs 2018'de gerçekleştirilen görüşme.

Pavyonlarda duş kabini ve banyo dairesi de düşünülmüştür. Kişisel gereksinimlerin yanı sıra personel için güreş, boks, masa tenisi ve tenis sahaları kurulmuş ve yaklaşık 3.500 kişilik bir futbol stadyumu yapılmıştır (Tarus, 2018).

Şeker fabrikalarının sosyo-kültürel yaşamın gelişimine etkileri

Fabrikalar, kuruluşlarındaki ana amaç olan iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesi yanında, kültür, eğitim ve öğretim açısından da kalkınmayı hedeflemişlerdir (Mülayim ve Kaprol, 2016). Alpulu Şeker Fabrikası'nda resmi olarak 1933'te Alpulu Spor Kulübü adıyla sportif faaliyetlere başlanmış; civar köy ve şehirlerin spor kulüpleriyle dostane futbol maçları oynanmıştır. Alpulu Spor Kulübü'nün yıllık kongrelerindeki seçim sonucunda 3 Nisan 1935 günü başkanlığa 33 oyla Şefik Bey seçilmiştir. Şefik Bey aynı zamanda o yıllarda fabrikanın da müdürüdür. Alpulu Spor Kulübü, sadece futbolun değil; aynı zamanda güreş, tenis, golf gibi sporların da gelişmesine katkı sağlamıştır (Üner, 1935: 13-14). Diğer fabrikalarda olduğu gibi Uşak Şeker Fabrikası'nda da spor önemli bir yer tutmaktadır (Baysan ve Öztürk, 2001). Tüm işletmelerde futbol sahaları yapılmış, voleybol ağı gerilmiş, basket potası takılmış, tenis sahası kurulmuştur. Fabrika çalışanları, çocuklar ve kadınlar genellikle bisiklet kullanmıştır. Bisiklet ağı olmayan fabrika yok gibidir (Tarus, 2018: 26).

Yazar Selahattin Demiraco, Alpulu Şeker Fabrikası'ndan emekli Ramazan Gündüz ile yaptığı röportajda, Alpulu Şeker Fabrikası'ndaki sportif faaliyetleri *gazetetrakya* internet sitesindeki yazısında aşağıdaki cümlelerle açıklamıştır:

“Babam 13 yaşında Filipe'den gelmiş. 1952-1953 yıllarında Alpulu'ya geldim. Yaşım 77. Alpulu Şeker Spor Futbol Takımı, Galatasaray ile Fenerbahçe ile maç yapardı. Güreşçi Yaşar Doğu, güreş kampını Alpulu'da yapardı. Eşref Şerif 1948 olimpiyatlarını anlatırken, Yaşar Doğu'nun sakat bileğine saldıran Anderson'u, birden nasıl tuş ettiğini anlatırdı. Ünlü futbolcumuz Refik Doğanın, Beckenbauer gibiydi. İki bin liraya Vefa Spor'a transfer olmuştu. İsmet Özen futbolcu ve güreşçiydi. Kaleci Özcan Alkoç'un büyük elleri vardı. Alpulu Şeker Spor maçlarını Kırklareli'nde çok seyrettim. Eski muhteşem günlerini hiç unutmadım” (Demiraco, 2011).

Diğer fabrikalar gibi Eskişehir Şeker Fabrikası'nda da sportif faaliyetlere önem verilmiştir. Eskişehir Şekerspor, 1 Ocak 1949'da kurulmuş; kulübün futbol takımı 1950-1951 ve 1958-1959 sezonlarında Eskişehir Futbol Ligi'nin şampiyonu olmuştur (URL1). Futbol ve diğer sportif faaliyetler hakkında fabrika müdürü Kavuncuoğlu aşağıdaki bilgileri vermiştir:

“Fabrikada yetişen sporcular Türkiye'de ve hatta olimpiyatlarda çeşitli dereceler elde etmişlerdir. Burada yetişen futbolcular amatör ve profesyonel futbolumuza önemli katkılarda bulunmuşlardır. Futbolcularımızdan Yılmaz Markacı 1958-1959 yılında A Milli Takıma, İbrahim Kemal 1963'de Genç Milli Takıma yükselmiştir. Bisikletçilerimiz ise o dönemlerde Milli takımımızın belkemiğini oluşturmuşlardır. Mustafa Ertan ve Cengiz Sanbol, milli takımda bizleri gururla temsil etmişlerdir. Yine milli ve rekortmen sporcumuz İzzet Avcı, okçuluk sporunda 1984'te Los Angeles'ta düzenlenen olimpiyatlarda ülkemizi bu spor dalında temsil eden ilk

sporculardandı (Oğur, 2015).

Uşak başta olmak üzere, Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikaları'nda da sinema salonları ana tesislerden birini oluşturmaktadır. Filmleri fabrika personeli ve aileleri izlemektedir. Çalışanların çocukları için hafta sonları kültürel, Pazar sabahları ise dönemin kovboy filmleri gösterilmektedir. Türkiye'deki bazı fabrikaların, şehre uzaklığından dolayı yerleşke dışında kalan ailelerin, fabrikanın sinema salonlarında film izlemelerine izin verilmektedir. Bu aileler şehir hayatında bulamadığı kültürel faaliyet ve olanakları şeker fabrikalarında bulmaktadır (Tarus, 2018: 26).

Katılımcılardan A4, Alpullu'da sosyo-kültürel yaşamın oluşmasını ve zenginliğini aşağıdaki sözlerle açıklamıştır: “... ben Alpullu Şeker Fabrikası lojmanlarında 1953 yılında doğdum. 1975'te babamın emekli olmasıyla İstanbul'a yerleştim. Şeker fabrikaları ve daha pek çok devlet kurumu aynı zamanda sosyo-kültürel hayatın topluma kazandırılması projelerinin en güzel örnekleridir. ... Sosyo-kültürel yaşam nedir? Öncelikle insanların lojman denilen binalarda birbirleriyle saygı ve sevgi çerçevesinde yaşamayı öğrenmeleridir. Toplu olarak sinemasından, okulundan, gazinosundan, kantininden, futbol sahasından, okulundan, mini golf sahasından ve yüzme havuzundan faydalanmayı bilmeleridir. Her yıl yapılan yılbaşı balosuna katılmaktır. Toplu olarak yapılan sünnet düğünlerinde eğlenmesini bilmektir. Her yıl İstanbul'un en klas sinemalarından getirilen en az 50-70 filmi izlemektir. En iyi şekilde dalında uzman doktorlar tarafından tedavi edilmektedir. Tam teşekküllü serada pek çok çiçek ve kaktüs cinsini görebilmek, satın alıp evinde bakabilmek demektir” (A4).⁷

Şeker fabrikaları, sosyal alanda ilkleri sağlarken, kadınların hayatlarındaki değişime de katkı sağlamıştır. Tarus (2018), kadınların sosyal yaşantılarındaki değişimi aşağıdaki sözlerle açıklamıştır:

“Köylerde yaşayan yüksek ziraat enstitüsü mezunları, köylülere yalnız toprak işlerinde değil, bütün dünya işlerinde de örnek olurlar. Kış gecelerinin çoğu, ziraat mühendisinin köy kahvesinde açtığı bir mevzuyu ince eleyip sık dokumakla geçer. Mühendisin hanımı, küçücük barakasından köy kadınlarının ruhuna doğru medeniyetin nefesini üfler. Bu hanımlar arasında yükseköğrenim görenler, enstitü bitirenler, şehir lise ve ortaokullarından çıkanlar topluma yakın sayıdadır. Böylece kadınlığın kıymetinden, rolünden ve estetik kimliğinden tutunuz da model dergilerinin renkli resimlerine kadar, bir yığın medeni etkileşim ve güdülenim dizisi köylere doğru akar durur. Ömründe gazete ve kitabın şeklini bile görmemiş köylü kadınlar, gece derslerine devama başlarlar. 28 yaşını doldurduğu halde, şehri bir kere bile görmemiş kadınlar, fabrikanın kurulmasından bir yıl sonra, sinemanın haftada bir değişen programlarının daimi seyircisi olmuştur” (Tarus, 2018: 17).

Alpullu Şeker Fabrikası sinema salonunda film gösterimleri, her yaş grubuna, Teliçi ve Teldişi'na farklı günler ve saatlerde hizmet vermiştir. Çocuklar için Cuma

⁷ A4 ile 20 Aralık 2018'de gerçekleştirilen görüşme.

günleri gösterim olur ve çocukların yaşlarına uygun filmler gösterilirdi. Gösterilen filmlerin tespit edilen birkaçı *Mickey Fare*, *Sevimli Köpek Goofy*, *Ördek Kardeş* ve *McDonalds*'tır (Şencan, 2018g).

Alpullu Şeker Fabrikası, çalışanlarının hayatına katkı amaçlı kantini faaliyete geçirerek, çalışanlarının gıda ürünlerine ulaşmasını sağlamak için “*Alpullu Fabrikaları Mensubu Kooperatif Şirketi*” ismiyle bir işletme kurmuştur (Şencan, 2018h). Bu işletme 26 Haziran 1934'te Şirket tarafından onaylanmış; 2000 lira sermaye ile kurularak yaklaşık 50 yıl faaliyet göstermiştir (Damlıbağ, 2017). Fabrikanın kurulduğu yıllarda, fabrika mensupları buradan, fabrika mensubu olmayanlar dışarıdan alışveriş yapmaktadır. Çünkü ilk yıllarda yörede az sayıda esnaf ve dükkân bulunduğundan ürünlerin personele yetmemesi ihtimaline karşı fabrika yönetimi bu kararı almış; dükkân sayısı artınca, fabrikaya mensup olmayan herkes kantinden yararlanmıştır. Kantin, kasap, sebze meyve, züccaciye, ev eşyaları ve diğer gıda bölümlerinden oluşmuştur. Kantinde ekmek satışı da yapılmış; iase malzemeleri, sadece Salı ve Çarşamba günleri İstanbul'a giden, fabrika kamyonu ile sağlanmıştır (Şencan, 2018h).

Fabrikalarda müzik de önemsenmiştir. Alpullu Şeker Fabrikası'nda, ilk 1933'te hizmet vermeye başlayan fabrikanın orkestra grubu özel gün, milli bayram ve kampanya dönemlerinde, gelen konuk ve misafirlere müzik dinletisi vermiştir (Seçkin, 2013: 91). Fabrikanın farklı birimlerinde görev yapan orkestra elemanları aynı zamanda fabrikanın gazinosunda her Cumartesi sahne almıştır. Orkestradaki bazı isimler Saksafoncu Ahmet Davut, Akordeoncu Nuri Karagel, Trompetçi Hüseyin Bey ve Baterist Kemal Saraçlar'dır (Şencan, 2018i ve 2018j).

Eskişehir Şeker Fabrikası'nda da sinema ve konferans salonları hizmet vermiştir. Sinema salonu her gün açıktır. Dönemin yeni filmleri, sanat gösterimleri bu salonda izlenmiştir. Sinema salonu, gündüzleri önemli toplantılar ve konferanslar için kullanılmıştır (Tarus, 2018: 131-132). Fabrika bünyesinde kurulan *Kültür Derneği* birçok alanda faaliyet göstermiştir. 15 günde bir Çarşamba geceleri konferans düzenlenmiş; sinema gösterimi ve münazaralar yapılmıştır. Pancar Dergisi'nin 50. Yıl özel sayısında Uluslararası Şekerpancarı Araştırma Enstitüsü (*International Institute of Sugar Beet Research, IIRB*) organizasyonu ile Türkiye'de ilk defa uluslararası bir pancar kongresi yapıldığı dile getirilmiştir. Toplam 303 bilim insanının üye olduğu bu enstitüye Türkiye'den de iki kişinin üye olduğu; kış toplantılarının Brüksel'de yapıldığı, 22. Yaz Kongresi olarak organizasyona Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı belirtilmektedir. Daha önce 1956'da da buna benzer bir toplantının olduğu; bu toplantılarda pancar tarımı ile ilgili konuların görüşüldüğü aynı dergide ifade edilmektedir (Dinçer, 1968: 17). Bu tür uluslararası etkinliklerde Türkiye'nin temsil edilmesi şeker sanayisinde uluslararası itibara önem verildiğini işaret etmektedir.

Eskişehir Şeker Fabrikası'nda Kültür Derneği'nin eğlence düzenlemek için kurulan *Tertip Kolu*'ndan bahsedilmektedir. Tertip Kolu aracılığıyla İstanbul ve Ankara Devlet Tiyatroları sahnelerinden oyuncular fabrika salonunda tiyatro gösterimleri sunmuş; müzik grupları sahne almıştır. Yine özel lisan kursları aracılığıyla çalışan ailelerin çocukları için İngilizce ve Almanca eğitim verilmiştir. Bunlardan başka

şehir içi ve şehir dışı geziler düzenlenmiş; bu faaliyetler fabrikanın *Gezi Kolu* aracılığıyla yapılmıştır. Ayrıca, fabrikanın, hem kendi personelinin hem de fabrika dışında yaşayan halkın kullanması için bir de *kütüphane* açılmıştır (Taygun, 1993: 156).

Katılımcılardan A5, şeker fabrikalarının kültürel çalışma ve sağlık hizmetleri başta olmak üzere toplumsal hayattaki rolünü aşağıdaki sözlerle açıklamıştır: *“Gerek ekonomik açıdan gerek kültürel ve verdiği sağlık hizmetleriyle şeker fabrikaları, ülkemizin kalkınması için olağanüstü faydalı sanayi kuruluşları olmuştur. 1940’lı yıllarda Anadolu’nun hangi kasabasında tiyatro turneleri, Amerikan filmleri gösterilirdi? Yarım asırdan fazla bir zamandan bahsediyorum... Ben Muammer Karaca tiyatrosunu daha çocukluğumda seyrettim... Sağlık konusu yine öyle... Bu vesile ile çocukluğumda geçirdiğim bir rahatsızlığı tedavi eden çok değerli Doktor Ceyhun Atuf Kansu’yu rahmetle anıyorum. Turhal Şeker Fabrikası’nın çocuklar için hazırlanmış hastaneye bağlı küçük bir ünitesi vardı. Pembe boyalı çok şirin bir yapı... Öyle ki hasta çocuklar sanki hastane havası etkisinde kalmasın dercesine sevimli bir köşktü adeta... Zaten adına da Turhal halkı Pembe Köşk derdi. Aynı zamanda çocukları diğer hastalıklardan korumak için böyle ayrı bir ünite yapılması düşünülmüştü sanırım” (A5)⁸.*

Sözün özü, fabrikaların yaşam alanlarında mensuplar için gerekli ne varsa bulunmaktadır. Porselen tabaklar, çiçekli muşamba örtüler yemekhaneleri süslemektedir. Çatal ve bıçak ile yemek yemeyi bu yemekhanelerde gören işçi, artık sıcak suyla sabah-akşam duş almayı ihtiyaç olarak görmeye, modern yaşama ayak uydurmaya başlamıştır. Örneğin, Uşak Şeker Fabrikası, çiftliğinde ürettiği sütü, ücretsiz her sabah evlerin kapısına bırakmaktadır. Fabrika çamaşırhanesinde işçi ailelerinin çamaşırları ucuz fiyata yıkanıp, ütülenip, evlere bırakılmaktadır. İşçi ve memurunun konforunu düşünen Şeker Şirketi, hamam kurmuş ve hamam haftada bir kez ücretsiz hizmet vermiştir. Maddî ve manevî rahatlığa kavuşan personel sinema, spor, müzik gibi konulardan haberdar olmak için maaşlarıyla radyo almışlardır. O yıllarda Uşak’ta neredeyse bütün çalışanların evinde radyo bulunmaktadır (Tarus, 2018: 39-40).

Tartışma ve Sonuç

Şeker fabrikaları köy enstitülerinin yetiştirdiği öğretmenlerden sonra Türkiye’de köylüye en çok hizmet veren kurumlardan biri olmuş; fabrikalar halka yaygın eğitim merkezleri gibi hizmet vermişlerdir. Fabrikaların kuruluş yıllarında, okuryazar oranının azlığı ve modern tarım aletlerinin kullanımı konusunda yaşanan bilgisizlik gibi nedenler Şeker Şirketi’ni harekete geçirmiştir. Şirketin gayretiyle birçok yönetici ve mühendis, köyleri gezerek hem okuma-yazma eğitimi vermiş hem de pancar ziraatı ve tarım aletleri kullanımı konusunda çiftçiyi bilgilendirmiştir. Daha önce monokültür yöntemle tahıl üreten çiftçi, şeker fabrikalarının eğitilmiş mühendisleri öncülüğünde, bir yıl pancar diğer yıl hububat, sonraki yıl hayvan otlatmak için mera olarak kullanarak tarlasını çok yönlü

⁸ A5 ile 23 Aralık 2018’de gerçekleştirilen görüşme.

kullanmayı öğrenmiştir. Mühendisler öncülüğünde köylü gübre ile tanışmış; bilimsel yöntemler kullanılan deneme tarlalarında hasadın ne demek olduğunu öğrenmiştir. Fabrikalar tarım faaliyetlerinin dışında sığır besi projeleri, tohum ekim merkezleri ve ayçiçeği üretimi gibi birçok projeye de öncülük etmiş, *kooperatifçilik* adıyla Türkiye’de ilk defa duyulan sistem, şeker fabrikaları ile birlikte günlük hayata girmiştir. Fabrikalar, pancar ekiminde çiftlikleri pullukla tanıştırmış; çiftçinin tarım tekniğine bakış açısını değiştirmiş; 1926’dan itibaren kurduğu tarım örgütleriyle, fabrika ile çiftçi arasında bağ kurmuş; çiftçinin parasını zamanında almasına özen göstermiş; idari ve teknik konularda çiftçilere destek sağlamıştır. Kurduğu çiftlikler vasıtasıyla tohum üretimi yapmış; hayvancılık faaliyetlerini genişleterek personeli için et, süt ve peynir gibi temel ihtiyaç maddelerini çiftliklerinde üretmiştir.

Şeker sektörü aynı zamanda halk eğitim merkezi işlevi görmüştür. Konya Şeker Fabrikası’nda bölge şefliği yapan Mehmet Ali İyikan, Halk Eğitim Teşkilatı’nın bir toplantısında yaptığı konuşmada şeker fabrikalarının halk eğitimi konusundaki tutumu ile ilgili aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

“Arkadaşlar, bana köylü vatandaşlarla, Türk öğretmen toplumundan sonra en çok temas eden bir teşkilatın elemanı olarak şeker şirketinin halk eğitimi üzerindeki rolü sorulmaktadır. Siz de takdir edersiniz ki dünyada şirketlerin amacı eğitim değil ticarettir. Eğer bugün ulusumuz ileri uluslar düzeyinde kültüre sahip olsaydı, bizim bu işlerle uğraşmamıza hiç gerek kalmazdı. Fakat ülkenin durumu, kim olursa olsun, bütün okumuş kitlesinin omuzlarına karınca karınca bir halk eğitimi görevi yüklemiş bulunmaktadır. Şeker şirketinin ilk faaliyete geçtiği 1926 yılındaki ülke eğitiminin durumunu takdir edersiniz, okuyazar yok denecek kadar az, ulusun görgüsü ona göre, yol yok. İşte bu devirde şirket tarımcısının, köye giderek onlara tarım hocalığı yapması, binlerce köylüyü kantarda, her birinde 1500 civarında muvakkat işçiyi fabrikalarda toplaması, o günün koşullarına göre halk eğitimine bir başlangıç olur kanaatindeyim” (Taygun, 1993: 67).

Şeker fabrikalarının tarım, hayvancılık gibi ekonomik sektörler dışında katkı sağladığı bir diğer husus ise ulaşım ağlarının modernizasyonu olmuştur. Şeker fabrikaları inşa edilirken kullanılan malzemelerin taşınması için nakliyecilik gelişmiş, nakliyeciliğin daha iyi koşullarda yapılması için yeni yollar yapılmıştır. Uşak ve Eskişehir Şeker Fabrikaları’nın Ankara’ya, Alpullu Şeker Fabrikası’nın da İstanbul’a yakın olması nedeniyle tüccarlar ile Şeker Şirketi arasındaki ilişki gelişmiş; bu durum şeker ticaretinin gelişmesinde etkili olmuştur.

Şeker fabrikaları şekerpancarı tarımı, imar işleri, şeker ticareti dışında geçici ve daimi işçileri, memur ve hizmetlileri ile istihdama, aynı zamanda kuruldukları yörelerde dış göçü önlemeye de katkı sağlamıştır. Fabrika bünyesinde çalışan mühendisler, şeker şirketi desteğiyle Avrupa’ya eğitim için gönderilmiş, yurt dışındaki fabrikalarda staj imkânı sağlanmıştır. Şeker şirketi, her yıl 8000-9000 ilkökul mezunu genci, pancar ekim kurslarına çağırarak ve modern tarım aletlerinin kullanımını öğretmiştir. Fabrika inşaatları için gerekli olan malzemelerin temini için gerekli olan insan gücü dışarıya göçün önlenmesinde etkenlerden biri

olmuştur.

Böylelikle şeker fabrikaları kurulduğu şehirlerde kentlilik olgusunun gelişimine katkı sağlamıştır. Fabrika sahalarında kurulan yapılar ile kent yaşamı ve kentliliğin görgü kuralları yayılmıştır. Fabrikalarda haftanın belirli günleri sinema gösterimlerine ayrılmış; sinema salonlarında Türkçe altyazılı filmler izletilerek çalışanların hem genel kültürlerinin artması hem de yabancı dil bilgilerinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Müzik orkestraları kurulmuş, orkestralar kampanya dönemi başlangıcında ve özel günlerde sahne almışlardır. Sosyal etkinlik ve sosyal yaşam alanlarının giderlerini karşılamak için kültür dernekleri kurulmuş; çalışanlardan izin alınarak maaşlarından ufak kesintiler yapılmış ve bu paralarla sosyal tesisler inşa edilmiş; kültürel faaliyetler yapılmıştır.

Sosyal yaşama öncelik veren fabrikalar, yüzme havuzları, kantinleri, akasya ve çam ağaçları arasındaki evleri ile modern kentin nüvesi olarak kasaba hüviyetine bürünmüş ve sosyal değişim gerçekleşmiştir. Fabrikalarda yapılan sportif faaliyetlerin yelpazesi geniş tutulmuş; futbol, basketbol, voleybol ve güreş takımları oluşturulmuştur. Türkiye’de ilk defa mini golf sahası kurulmuş; olimpik yüzme havuzları yapılmış; tenis kortu ve atletizm pistleri ile spor gelişmiştir. Bu fabrikalarda yetişen sporcular, daha sonra İstanbul’daki büyük takımlara transfer olmuşlardır. Şampiyona ve olimpiyatlara katılan *Şeker Sporcuları* birçok madalya kazanarak, gençlere öncülük etmişlerdir.

Sonuç olarak; 1930’ların başında genç ve yetenekli kişilerin yetiştirilmesi için çalışmaya başlayan Şeker Şirketi, eleman yetiştirme konusunda dönemin ilerisinde bir politika benimsemiştir. Fabrikaların ihtiyacı olan kimya ve elektrik mühendislerini üniversitelerde yetiştirmek için lise çağındaki öğrencileri bünyesine katmış ve bu öğrencilere yurt dışı eğitim desteği sağlayarak hem Avrupa şeker sanayisi hakkında bilgi edinmelerini hem de o fabrikalarda staj imkânı vererek tecrübe kazanmalarını sağlamıştır. Şirket, iş düzeni ve disiplinini yerleştirmeyi amaç edinmiş ve bu uygulamalardan uzun yıllar verim almıştır. Ancak zaman geçtikçe kurumlardaki siyasi baskılar, yönetimlerdeki zafiyet ve liyakatsizlik şeker fabrikalarına da yansımıştır. Kalifiye yönetici adaylarının gereği gibi yetiştirilememesi; ayrıca şeker sektöründeki politika değişiklikleri nedeniyle yaygın eğitime katkıları da zaman içinde azalmıştır.

Öneriler

Bu bilgiler ışığında, şeker fabrikalarının kuruluşundan itibaren geçirdiği aşamalar ile halk eğitimi ve yaygın eğitimdeki rolünü gelecek nesillere aktarmanın önemli olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda şeker fabrikaları hakkında çalışma sayısı artırılabilir ve çalışmaların içerikleri Türkiye’de yaygın eğitim tarihi açısından da ele alınarak geliştirilebilir. Atatürk Dönemi şeker fabrikalarından 1934’te kurulan ve bu çalışmada zaman-maliyet kısıtlılığı nedeniyle kapsam dışında bırakılan Turhal Şeker Fabrikası gibi diğer fabrikalar ele alınıp; bu tesislerin çevrelerine yaptığı yaygın eğitime katkıları da ayrıca incelenebilir.

Şeker fabrikalarının; kurulduğu yıllardan itibaren sanata, spora, sosyo-kültürel faaliyetlere verdiği önemi sanayinin diğer sektörlerinde de tekrar canlandırmak mümkündür. Çünkü fabrikalar faaliyette oldukları Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında cehaletle mücadelede, sosyal refahın ve kentlilik bilincinin gelişmesinde önemli roller üstlenmişlerdir. Fabrikalarda üretimle doğrudan ilgili olmayan sportif, sosyal ya da kültürel amaçlı pek çok tesis açılmıştır. Bugün, yalnız şeker fabrikalarının değil; sosyal sorumluluk gereği kamu ya da özel diğer kuruluşların da bu hizmetleri daha büyük ölçeklerde sürdürme görevi olmalıdır. Yüzme havuzları, kreşler, sinema salonları, müzik ve tiyatro kolları, voleybol, basketbol, okçuluk, güreş vb. takımlar tekrar kurulmalı; yerel halka eğitimlik yapılmalı; 1926'dan beri fabrikalarda yakalanan sosyal havanın kırsalda yeniden canlandırılması ve şeker yerleşkelerinin bugüne kadar topluma yarattığı katkılar nedeniyle endüstriyel miras kapsamında değerlendirilmesi düşünülmelidir. Bundan başka; yeni araştırmaların, Cumhuriyet'in öncüleri olan ve İzmir İktisat Kongresi ve I. Sanayi Planı'nda ifadesini bulan öncelikli sektörlerden biri olan şekerden başka diğer “3 Beyaz ve 3 Siyah” alanda üretim sağlamış fabrikaların yaygın eğitime katkıları konusunda olması da, önerilir.

Araştırmanın Sınırlılıkları ve Gelecek Araştırmalar

Araştırma belirtilen üç şeker fabrikasının incelenmesi sosyo-kültürel, ekonomik yaşama ve yaygın eğitime etkileri ile sınırlıdır. Görüşmeler çoğunlukla Alpullu ile sınırlıdır. Gelecek araştırmalar için diğer şeker fabrikalarının etkilerinin araştırılması; aynı zamanda bu fabrikaların endüstriyel miras kapsamında ele alınması ve ayrıca geri kalan 2 Beyaz ile 3 Siyah alanındaki sektörlerin halk eğitimine katkılarının incelenmesi önerilir.

Yazar Katkıları

Çalışma fikrinin geliştirilmesi, A.A.Ö., S.B., A.D.; çalışmanın metodolojik olarak tasarımı, A.A.Ö., S.B.; proje yönetimi, A.A.Ö. ve S.B.; görüşmeler A.D.; veri ve kaynak toplama, A.D., A.A.Ö., S.B.; bulguların yorumlanması, A.D., S.B., A.A.Ö.; yazım—original taslağın hazırlanması, A.D.; yazma—gözden geçirme ve düzeltme, S.B., A.D., A.A.Ö.; mali kaynak bulma, A.A.Ö. Tüm yazarlar makalenin yayınlanmış halini okuyup; kabul etmiştir. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yayın Etiği

Bu çalışma, “*Bir Yaygın Eğitim Kurumu Olarak Şeker Fabrikaları*” başlığıyla EĞF-18004 no'lu ADÜ BAP Projesi kapsamında 2019 yılı öncesinde toplanan Yüksek Lisans tezi verilerinden genişletilerek üretilmiştir. 2020 yılı öncesinde araştırma verileri yüksek lisans çalışmasında kullanılmış; henüz yayımlanmamış bir makale olduğundan geriye dönük etik kurul izni gerekmemektedir. Bu çalışma için Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Etik Araştırmaları Kurulu'nun 28/12/2020 tarihli E.67663 sayılı yazısı bulunmaktadır.

Finasman

Bu araştırma; EĞF-18004 no'lu ADÜ BAP Projesi kapsamında Aydın Adnan Menderes Üniversitesi BAP tarafından finanse edilmiştir.

Teşekkür

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında desteği olan başta ADÜ BAP Birimi olmak üzere, çalışmaya katılan sözlü tarih bilgilerini vermekten memnuniyet duyan katılımcılara sonsuz teşekkürü borç biliriz.

ORCID

Ali Dilek <http://orcid.org/0000-0001-7402-3019>

Adil Adnan Öztürk <http://orcid.org/0000-0003-3457-2229>

Sultan Baysan <http://orcid.org/0000-0001-7431-7973>

Kaynakça

- Abidin, İ. (1934). *Şeker Yitirmeden Bitirmeye Kadar*. y.y.: Akşam Matbaası.
- Akın, V. (2001). Uşak Şeker Fabrikası Kuruluşu ve Sosyo Ekonomik Yönü (Atatürk Dönemi) 1926-1938. *Uşaklılar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları*, 2, 842-860.
- Asiliskender, B. (2018). Güncel: Kırsal Kalkınmanın Arayüzleri Olarak Şeker Fabrikaları. *Mimarlık 401*, Mimarlar Odası, 9-11. <http://www.mo.org.tr/mimarlikDergisiDocs/pdf/MIMARLIK401.pdf> adlı internet sitesinden alınmıştır.
- Avcı, S. (1996). Türk Şeker Sanayinin Kuruluş ve Gelişmesinde Devletin Etkisi. *Coğrafya Dergisi*, 4, 291-302.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1961). *Memur İstatistikleri 1939-1960*. Ankara.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1949). *1949 İstatistik Yıllığı*. İstanbul.
- Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti (1942). *Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Hakkındaki Rapor*. Ankara.
- Baysan, S. ve Öztürk, A.A. (2001) Uşak Şeker Fabrikası: Tarihi ve Coğrafi Yönden Bir İnceleme. *Uşaklılar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları*, 2, 681-875.
- Bozok, O., Şendökmen, N. ve Saray, Y. (t.y.). Melasın Sanayi Ham Maddesi Olarak Değerlendirilmesi ve Endüstriyel Mikrobiyolojinin Önemi. ss. 31-32. http://www.kmo.org.tr/resimler/ekler/41fb14254a79875_ek.pdf?dergi=47 adlı internet sitesinden alınmıştır.
- Çelikkanat, F. (1963). *Eskişehir*. Eskişehir: Bozkurt Matbaası.
- Damlıbağ, F. (2017). Pancar Şekeri Sanayilerinin Dünyadaki Gelişimi ve Alpullu Şeker Fabrikası Örneği. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 34, 133-157.
- Demiraco, S. (2011). *Babaeski Alpullu Beldesinin Eski Günleri Çok Güzeldi*. 6 Haziran 2018 tarihinde www.gazetetrakya.com adlı internet sitesinden alınmıştır.
- Diñçer, M. (1968). Türkiye’de İlk Defa yapılan Uluslararası Pancar Kongresi. *Pancar Dergisi*, 50. Yıl Özel Sayısı, 193, 17.
- Durukan Kopuz, A. (2018). Alpullu Şeker Fabrikası ve İşçi Konutları. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 35(2), 29-54.
- Eldem, V. (1952). Devlet Hizmetinde Çalışanların Refah Seviyesinde Husule Gelen Değişiklikler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 13(1-4), 229-238.
- Erdinç, Y. (2017). Türkiye’de Şeker Sanayinin Gelişimi ve Şeker Sanayinde İzlenen Politikalar. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 9-26.
- Gediz, A. (1958). Eskişehir Şeker Fabrikası’nda Sosyal Hayat. *Pancar Dergisi*, 80, 5-20.
- Gücenmez, T. (2018). *Türkiye’de 1920-1960 Döneminde Şeker Sanayi’nde İşgücü Sorunu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gümüşçü, O. (2016). *Tarihi Coğrafya*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Günay, R. (1968). Uşak Şeker Fabrikası. *Pancar Dergisi*, 12, 40-45.
- Güray, P. (t.y.). *Ekmek Sanayii’inde Şeker*. 37-38. http://www.kmo.org.tr/resimler/ekler/41fb14254a79875_ek.pdf?dergi=47 adlı internet sitesinden alınmıştır.
- Güvemli, O. ve Karayaman, M. (2017). Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu ve Gelişmesi. *Accounting and Financial History Research Journal*, 13, 6-50.
- Güven, E. (1967). *Türkiye Şeker Sanayinde İşgücünün Sosyal Politikası*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- İpek, K. (2020). *Ah Benim Şeker Fabrikalarım (Şekerin Çocukları)*. İstanbul: Su Yayınevi.
- Kalaycı, İ. (2009). Atatürk’ün Kalkınma Modeli (AKM): Günümüz Sanayisi İçin Kazanımlar. *Maliye Dergisi*, 156: 152-176.
- Kaprol, T. ve Minez, B. (2009). Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Endüstriyel Mirası: Alpullu Şeker Fabrikası. *Mimarist Dergisi*,

2(32), 19-27.

- Karaçam, N. (2007). Cumhuriyet'in İlk Sanayi ve Şeker Üretim Merkezi Alpullu. 6 Haziran 2018 tarihinde www.gazetetrakya.com adlı internet sitesinden alınmıştır.
- Karayaman, M. (2010a). Osmanlı Devleti'nde Şeker Fabrikası Kurma Teşebbüsleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 25(1), 297-318. <https://dergipark.org.tr/en/pub/egetid/issue/5060/69017> adlı internet sitesinden alınmıştır.
- Karayaman, M. (2010b). *Nuri Şeker ve Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu*. Uşak: Uşak Akademi Kitabevi.
- Karayaman, M. (2012). Atatürk Döneminde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 82, 53-96.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2012). *Şeker İlkokulu*. 6 Temmuz 2018 tarihinde http://eskisehirsekerilkokulu.meb.k12.tr/icerikler/okulumuzuntarihcesi_223238.html adlı internet sitesinden alınmıştır.
- Milliyet (1971). *Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Genel Müdürlüğü'nden Doktor Alınacaktır*. 09.06.1971, s. 5.
- Mülayim, A. (2014). *Alpullu Şeker Fabrikası Yerleşkesi-Ergene Köşkü Örneğinde İç Mekân Donatılarının Toplumsal Yapı Yöntemi İle Analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Mülayim, A. ve Kaprol, T. (2016). İşçi Sınıfı için Modern Yaşamın Kodları: Alpullu Şeker Fabrikası. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 6(1), 25-32.
- Oğur, N. (2015). *Eskişehir Şeker Fabrikası*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Önder, S. ve Oğur, N. (2019) Eskişehir Şeker Fabrikası. *ESOGÜ Tarih Dergisi*, 2(2), 26-54.
- Özel, S. (2007). *Türkiye Şeker Sanayi Dünü, Bugünü, Yarını*. Ankara: Pankobirlik Yayınları.
- Sarı, İ. (2007). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Sözlü Tarih Etkinliklerinin Öğrenci Başarı, Beceri ve Tutumlarına Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, ss. 100-113.
- Seçkin, R. (2013). *Bir Öküzle Göz Göze*. Edirne: Ceren Yayınevi.
- Seçkin, R. (2019). *Belgelerle T.C.'nin İlk 15 Yılı ve Alpullu Şeker Fabrikası*. Edirne: Ceren Yayınevi.
- Suvla, R.Ş. (1941). *Bugünkü Harp Karşısında Dünyada ve Türkiye'de Şeker Meselesi*. İstanbul.
- Şencan, H. (2018a). *İlkokul*. 24 Ocak 2019 tarihinde <http://www.ders.es/alpullu/gazino.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018b). *Alpullu Dergisi*. 24 Ocak 2019 tarihinde <http://www.ders.es/alpullu/alpulludergisi.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018c). *Hastane*. 24 Ocak 2019 tarihinde <http://www.ders.es/alpullu/hastane.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018d). *Şehir Planlaması*. 24 Ocak 2019 tarihinde <http://www.ders.es/alpullu/sehirplani.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018e). *Teliçi ve Teliçi Mahallesi*. 24 Ocak 2019 tarihinde <http://www.ders.es/alpullu/telici.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018f). *Pavyonlar*. 24 Ocak 2019 tarihinde <http://www.ders.es/alpullu/Pavyonlar.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018g). *Sinema*. 24 Ocak 2019 tarihinde <http://www.ders.es/alpullu/sinemalar.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018h). *Kantin*. 24 Ocak 2019 tarihinde <http://www.ders.es/alpullu/kantin.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018i). *Orkestra*. 24 Ocak 2019 tarihinde <http://www.ders.es/alpullu/orkestra.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018j). *Gazino*. 24 Ocak 2019 tarihinde <http://www.ders.es/alpullu/gazino.html> adresinden alınmıştır.
- Tarus, İ. (2018). *Cumhuriyetin Şeker Fabrikaları: Uzun Atlama*. İstanbul: h2O Yayınevi.
- Taygun, N. (1993). *Türkşeker'in Öyküsü*. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayınları, No: 217.
- Taygun, N. (2010). *İnsan Hayatında Şeker ve Şeker Sanayi*. Ankara: Mars Matbaası.
- Tekeşin, H. (2012). *Alpullu Şeker Fabrikası Tarihi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Thompson, P. (1999). *Geçmişin Sesi Sözlü Tarih*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tuksavul, M. (1981). *Doğudan Batıya ve Sonrası*. İstanbul: Tifiduruk Yayınları.
- Turgut Gültekin, N. (2016). Kültürel ve Endüstriyel Miras Olarak Ankara Şeker Fabrikası. *İdealkent*, 7(20), 906-935. <https://dergipark.org.tr/pub/idealkent/issue/36856/420059> adlı internet sitesinden alınmıştır.
- Tutsak, S. (1998). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Uşak (1923-1938). Uşak: *Uşak Belediyesi Kültür Yayınları*, 2, 140-152.

- Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi. (1976). *Türkiye Şeker Sanayi Yurt Hizmetinde 50. Yıl*. Ankara: Mars Matbaası.
- Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi. (2003). *Cumhuriyeti'mizin 80. Yılında Türkiye Şeker Sanayi*. Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları Yayınları.
- Türkoğlu, A. (2011). Türkiye'de Şeker Politikası. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 12(3-4), 109-133. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/823/8988> adlı internet sitesinden alınmıştır.
- URL1: Eskişehirşekerspor, Amatör Futbol, Erişim: 7 Aralık 2020, <http://www.amatorfutbol.org/takim/eskisehirsekerspor-470.html> adlı internet sitesinden alınmıştır.
- Üner, Ş. (1935). Alpulu. *Alpulu Dergisi*, 1, 3.
- Yücel, F.T. (2015). *Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşme Öyküsü*. Ankara: Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı Yayınları.

The Journal of International Social Science Education

ISSN: 2146-6297 (Online) Journal homepage <https://www.dergipark.org.tr/en/pub/issej>

Non-formal education function of first sugar factories established in Turkey: Oral history inquiry

Ali Dilek, A. Adnan Öztürk & Sultan Baysan

To cite this article: Dilek., A., Öztürk, A., Baysan, S. (2021). Non-formal education function of first sugar factories established in Turkey: Oral history inquiry, The Journal of International Social Science Education, 7(1), 32-74. DOI: 10.47615/issej.870388

To link to this article: <https://doi.org/10.47615/issej.870388>

© 2021 The Author(s). Reprints and permissions: Authors have permission to share their article after it has been published in ISSEJ/The journal of International Social Science Education, either in print or online as a First Edition

ISSEJ/The Journal of International Social Science Education is a double peer-reviewed online journal. This article can be used for research, teaching and private studies. Only the authors are responsible for the content of the article. The journal has the copyright of the articles. The publisher cannot be held liable for any loss, transaction, claim or damage arising directly or indirectly in connection with the use of the research material.

All authors are requested to disclose any actual or potential conflict of interest including any financial, personal or other relationships with other people or organizations regarding the submitted work.

Non-formal education function of first sugar factories established in Turkey: Oral history inquiry¹

Ali Dilek A. Adnan Öztürk Sultan Baysan

Faculty of Education, Turkish and Social Sciences Education Department, Aydın Adnan Menderes University, Kepez, 09010 Efeler Aydın, Turkey

ABSTRACT

This research aims to find the effects on informal public education of Uşak, Alpullu and Eskişehir sugar factories. As qualitative research, oral history method, literature and archive reviews were undertaken. Five in-depth interviews were taken and the archives of the personal photos, memoirs related to the topic were attained from the people who work/ed as the factory managers, employees and retired workers in these factories. Also, the factory and provincial public libraries of these cities were investigated elaborately. This research is to reveal the traces of the sugar factories in the foundation of modern Turkey and their informal educational effect on locals, changes in the socio-cultural life by the development of social structure and the role of sugar factories that were established in the first decade of the republic. As a result it was founded that the sugar factories both changed the perspective of the cities for the music, sports and art on the social life and helped to give prosperity achieved in terms of economy for their workers, families and the locals since the day the factories had been established. Moreover, they helped to develop the sense of urbanity in their cities.

ARTICLE HISTORY

Received 28 January 2021

Accepted 16 March 2021

KEYWORDS

Sugar Factories, Informal Education, Public Education, Oral inquiry

Type of the paper

Research article

CONTACT Sultan Baysan sbaysan@adu.edu.tr Aydın Adnan Menderes University, Education Faculty, Kepez, 09010 Aydın, Turkey

© 2021 The Author(s). Ali Dilek, A. Adnan Öztürk, Sultan Baysan

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc4.0/>), which permits non-commercial re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited, and is not altered, transformed, or built upon in any way.

¹ This study was produced by expanding the data of the Master's thesis collected before 2019 within the scope of ADÜ BAP Project numbered EĞF-18004 with the title "Sugar Factories as a Non-Formal Education Institution".

Introduction

Uşak Sugar Factory as the first private enterprise in the Republic of Turkey was founded in 1923 by Nuri Bey. It started production in 1926. In addition, Alpullu Sugar Factory (Kırklareli), was constructed in 1925, and started production in the same year as Uşak. Following these steps, the number of factories increased to three in the first decade of the Republic with the opening of the Eskişehir Sugar Factory in 1933. With the starting of operations, the training given to the staff of the factories, social rights, and the residences built for the employees have turned these factories into non-formal education institutions apart from producing sugar. Uşak, Alpullu and Eskişehir sugar factories have changed the face of the cities and towns where they were established, the social lives of both the farmers and the workers have improved with the devoted work of the sugar industry personnel. The education level has increased and the qualified personnel of other sugar factories to be established in the future have been met to a large extent.

In literature review, it has been observed that there have been limited studies on factories providing service as a training tool. Many researchers have examined for example the sugar factories in terms of establishment, their characteristics, and agricultural conditions for beet cultivation (Suvla 1941, Avcı, 1996; Karayaman, 2010a; Karayaman, 2010b; Türkoğlu, 2011; Karayaman, 2012; Erdiñ, 2017; Seçkin, 2019). The number of studies on the public education function of factories, their effects on socio-cultural life and the education policies of factories remained relatively limited. Among these, Gediz's (1958) work entitled *Social Life at Eskişehir Sugar Factory*, which deals with social life, published in *Pancar Magazine*. Taygun's (1993) book of the workers who served the sugar industry, given the memories of engineers and managers, institutions stories thrown from the first steps in the sugar industry in Turkey were discussed, the role of factories in the development of the social structure and the education policies of factories are examined (Taygun, 1993: 14-15). Baysan and Öztürk (2001) discussed the development and establishment of the first private sugar factory in Uşak and its effects on the provincial life. Alpullu Sugar Factory was examined as a modernization and modernization project by Kaprol and Minez (2009). Production, treatment and storage facilities, administration and educational buildings, sports facilities, infirmary, lodgings, trade and accommodation areas were mentioned as the political, economic and social aspects of the factory. Karayaman (2010b: 10-14) explained how the establishment idea of Uşak Sugar Factory came into reality. In this study, the life of Nuri Bey, the founder of the Uşak Sugar Factory, the difficulties encountered in the establishment, the meetings of Nuri Bey with Celal Bayar, especially Mustafa Kemal Atatürk, to open the factory were examined. Oğur's (2015: 11) master thesis includes two chapters and the overall perspective of the sugar industry were examined in terms of the historical development. The historical process of Eskişehir Sugar Factory was discussed, the founder of the factory, Kazım Taşkent, and the development stages were also examined. In the article of Turgut Gültekin (2016), Ankara Sugar Factory was discussed. At the

same time, attention was drawn to the sustainability of the factories in terms of industrial heritage and archeology. Factories' function as an industrial heritage as well as an engine of rural development was also discussed by Asiliskender (2018). In the study where Önder and Oğur (2019) dealt with Eskişehir Sugar Factory, the historical dimension of the factory and its effects on social and economic life were mentioned. In the light of this literature, the focus question of this research is "what is the function of sugar factories as a non-formal education institution?"

The other 6 questions that the research seeks to answer are listed below:

1. What is the importance of sugar factories in terms of public education and public health?
2. What is the education policy followed by sugar factories in training qualified personnel?
3. What are the contributions of sugar factories to employment and transportation?
4. What are the contributions of sugar factories to local agriculture and animal husbandry?
5. What is the role of sugar factories in the development of social and architectural structure?
6. How have the effects of sugar factories on development of socio-cultural life?

Purpose

The main purpose of this study, is to find out the role of sugar factories built in the first decades of the Republic, their effect on the development of the social structure, the changes in cultural life, non-formal education given by the factories to the public and uncover the traces of the factories on the modern Turkey's establishment. For this purpose, Uşak, Alpullu and Eskişehir sugar factories were selected as case study areas. It is important to study on the socio-cultural and educational impact of sugar factories by looking at the factories' contribution to informal public education and therefore background characteristics of today's instruments of Turkish society can better be understood.

Method

In this study, the effects of Uşak, Alpullu and Eskişehir sugar factories on non-formal education and on the socio-cultural life in the cities where they were established were examined. Turhal Sugar Factory (Tokat), established in 1934, was excluded due to time and cost constraints. Case study design, one of the qualitative research approaches, was used in the study. Oral history method was applied. In addition, literature and archives were searched. Interviews were made with people who used to live in the factory campus. Memoirs of some local people and factory managers were found. Moreover, Ankara National Library, Archives of Turkey Sugar Factories Corporation, Ankara Sugar Institute, Sugar Factory, also Alpullu, Istanbul and Eskişehir Sugar factories, Kırklareli Provincial Public Library were screened for the data, articles, memoirs, interviews and newspaper articles. Descriptive analysis was done.

The researchers took utmost care to comply with ethical principles and rules in the

collection, analysis and reporting of the data, and copyright regulations were complied with for the intellectual and artistic works used. This study was produced by expanding the data of the Master's thesis collected before 2019 within the scope of ADÜ BAP Project numbered EĞF-18004 with the title “*Sugar Factories as a Non-Formal Education Institution*”. Ethics Committee information is included in the letter of Aydın Adnan Menderes University Ethical Research Committee dated 28/12/2020 and numbered E.67663.

In-depth semi-structured interviews were conducted with 5 individuals who grew up in sugar factories (Alpullu and Turhal). Therefore, it was asked how the sugar factory served its employees, their health, social and cultural life; and how the factories enabled their employees and the local people to adopt a modern life as in the subjects of art, sport activities, employment, modern agriculture etc. Four out of five people were born in Alpullu (Kırklareli) and received their primary and secondary education there. The last participant with the A5 code was born and raised in the Turhal Sugar Factory campus and later settled in Alpullu. Table 1 shows the demographic characteristics of the participants.

Table 1. Demographic characteristics of the participants

Code	Age	Gender	Occupation	Place of residence	Interview date
A1	55	Male	Medical doctor	Aydın	15.04.2019
A2	64	Male	Retired teacher	İzmir	15.10.2018
A3	74	Male	Retired civil servant	Alpullu	21.05.2018
A4	67	Male	Retired teacher	Çanakkale	20.12.2018
A5	54	Female	Housewife	Alpullu	23.12.2018

Findings

The answers to the above questions are grouped under 6 headings. These are: the importance of Uşak, Alpullu and Eskişehir sugar factories in terms of public education and public health, the education policy of sugar factories in training qualified personnel, the contribution of factories to employment and transportation, the contribution of factories to local agriculture and animal husbandry, the role of factories in the development of social and architectural structure and lastly the effects of factories on sportive and artistic activities and the development of socio-cultural life. Here some examples of the effects of these factories on these issues were given:

Sugar factories contributed to public education by opening up courses, by establishing orchestras, sport facilities, teaching modern agricultural techniques to farmers, publishing the Pancar Magazine for farmer training between 1951-1981, even by influencing architectural structures, as well as employment, accommodation and transportation facilities. They therefore improved the lifestyle and brought a new urban life to rural areas.

The factories took action to train qualified and specialized white collar workers therefore were sent to other factories as technic personnel, started to train high school graduates to be sent to Istanbul University as chemists and to technical universities as electrical engineers; offered internship opportunities at home and abroad. Employees who would start their business life in factories were first sent to Eskişehir Sugar Factory as interns; those who were successful, then were sent to Europe for an internship on the condition that they would work at the factory as white collars. For example, Sugar Company sent 7 high school graduates in chemistry, machinery, electricity and agriculture to Germany in 1936; In 7 again in 1936 and 1941 directed to the high school and university education in Turkey. In 1941, 8 students were sent to Germany and Switzerland in 1942, 3 students to the USA, and two and three each to Germany and the USA in order to be trained as experts for the institute to be established in 1960 (Taygun, 2010: 120).

A4, one of the participants, explained the formation and richness of socio-cultural life in Alpullu with the following words: *“... I was born in Alpullu Sugar Factory lodgings in 1953. I settled in Istanbul in 1975 with my father's retirement. Sugar factories and many other state institutions were also the best examples of projects for socializing. ... First of all, people learned to live with each other in respect and love in buildings called lodgings. They knew how to take advantage of the cinema, school, casino, canteen, football field, school, mini golf course and swimming pool collectively. It was to attend the New Year's Eve ball held every year. ... To watch at least 50-70 movies brought from the classiest cinemas of Istanbul every year. It was best to be treated by specialist doctors. To be able to see many types of flowers ... in a full-fledged greenhouse meant to be able to buy them and raise them at home”*.

Sugar factories have also contributed to the change in women's lives while initially providing in the social field. Tarus (2018) explained the change in women's social lives with the following words: *“Graduates of the high institute of agriculture living in the villages set an example to the peasants not only in land works but also in all world affairs. Most of the winter nights pass by scrutinizing and tightly weaving an issue raised by an agricultural engineer in the village coffee house. The engineer's wife breathes the civilization into the souls of village women from her tiny hut. Among these women, those who had higher education, graduated from institutes, ... Thus, from the value, role and aesthetic identity of femininity to the colorful pictures of model magazines, a series of civilized interactions and motivations flow into the villages. Peasant women, who had not even seen the shape of the newspaper and the book in their life, continued their night classes. Women who had not seen the city even once, even though they were over the age of 28, have become the permanent spectators of the weekly programs of the cinema a year after the factory was established ”* (Tarus, 2018: 17).

A5, one of the participants, explained the role of sugar factories in socio-cultural life and health services, with the following words: *“Sugar factories have been extremely beneficial industrial establishments for the development of our country, both economically and culturally and with their health services. In which town of*

Anatolia in the 1940s, theater tours and American films were shown. I am talking about more than half a century... I watched Muammer Karaca Theater when I was a child... Health was the same... On this occasion, I commemorate the precious Doctor Ceyhun Atuf Kansu who treated a disease I had in my childhood with grace. Turhal Sugar Factory had a small unit attached to the hospital for children. It was a very cute building painted in pink... It was a cute mansion, as if the sick children would not be affected by the hospital air”.

In the living spaces of the factories, everything necessary for the members was complete. Morning and evening meals were supervised by food engineers, porcelain plates and floral tarpaulins decorated the dining halls. Seeing eating with a fork and knife in these cafeterias, the worker now started to consider taking a shower with hot water in the morning and evening as a necessity and adapt to modern life. For example, Uşak Sugar Factory left the milk it produces in its farm to the door of the houses every morning, free of charge. In the factory laundry, the laundry of the workers' families was washed, ironed for cheap prices and left to their homes. Considering the comfort of the worker and the officer, the Sugar Company established a *hammam* provided free service once a week. The personnel, who gained financial and moral comfort, bought radios with their salaries in order to be aware of issues such as cinema, sports and music. In those years, almost all employees in Uşak had a radio at their homes (Tarus, 2018: 39-40).

Discussion and Conclusion

Following the teachers trained by the village institutes, sugar factories has been one of the institutions that provided the most services to villagers in Turkey; factories served the public as non-formal education centers. During the establishment years of the factories, reasons such as the low literacy rate and the lack of knowledge about the use of modern agricultural tools have set the Sugar Company into action. With the company's efforts, many managers and engineers visited the villages and provided literacy training and informed the farmers about beet agriculture and the use of agricultural tools. The farmer, who previously produced grain with monoculture method, learned to use his field in a versatile way by using beets for one year, grain for the other year and pasture for grazing the next year, under the leadership of trained engineers of sugar factories. The villagers were introduced to fertilizers with the help of engineers. They learned what harvest meant in the experimental fields by using scientific methods. The name of *cooperative* system for the first time heard in Turkey, sugar had entered into everyday life. Factories changed the farmer's perspective on agricultural techniques. They established a link between the factory and the farmer by the agricultural organizations established since 1926. They cared that the farmer got his money on time; provided support to in administrative and technical matters. Seeds were produced through the farms. Livestock activities were expanded and produced basic necessities such as meat, milk and cheese for its personnel from the farms.

They functioned as a public education center. Mehmet Ali İyikan, who was the

regional chief of Konya Sugar Factory, made the following statements about the attitude and contribution of sugar factories towards public education in his speech at a meeting of the Public Education Organization:

“Friends, I have been asked about the role of the sugar company in public education as a member of an organization that has the most contact with the villagers after the Turkish teacher community. As you would appreciate, the aim of companies in the world is not education but business. If our nation today had a culture at the level of advanced nations, we would not have to deal with these things at all. However, when the situation of the country, whoever it may be, turned dark on the shoulders of all the educated masses, it has placed a public education task. You appreciate the state of education in the country in 1926, when the sugar company first started its operations, there was almost no literacy, ... no road. In this period, I think that the company agriculturalists went to the village and taught them agriculture, gathering thousands of villagers in the weighbridge and about 1500 temporary workers in factories, which would be a starting point for public education according to the conditions of that day” (Taygun, 1993: 67).

As a result, the Sugar Company, which started to work for the training of young and talented people in the early 1930s, adopted a policy ahead of its time in training personnel. It recruited high school students to train the chemical and electrical engineers needed by the factories in universities, and by providing foreign education support to them, then provided knowledge about the European sugar industry as well as gaining experience by providing internship opportunities in those factories. The company aimed at establishing work order and discipline and was successful for many years by these practices. However, as time passed, political pressures in institutions, weaknesses and incompetence in administrations were also reflected in sugar factories not being able to train qualified manager candidates. In addition, their contribution to public education has decreased over time due to policy changes in the sugar industry.

Implication and Suggestions

In the light of this findings, it can be said that it is important to study the establishments' stages of sugar factories and their role in public education for future generations. The number of studies about the sugar factories in this line should be increased and the content of the work, for example, in terms of non-formal education should be developed by considering the history of Turkish institutions. Other factories such as Turhal Sugar Factory, which was established in 1934 and excluded from the scope in this study due to time-cost limitations, among the sugar factories of the Atatürk Period, should be discussed and their contributions to the non-formal education of these facilities should be examined separately.

It is possible to revive the importance given to education of farmers, improvement of women's place, arts, sports, and socio-cultural activities in other sectors of the industry since the sugar factories were established. Because

factories have played important roles in fighting against illiteracy, in the development of social welfare and urban consciousness during the foundation years of the Republic in which they operated. Today, not only sugar factories; as a requirement of social responsibility, other public or private institutions should have a duty to maintain these services on a larger scale. Providing jobs, swimming pools, nurseries, movie theaters, music and theater branches, volleyball, basketball, archery, wrestling, etc. teams should be rebuilt; local people should be trained and the social atmosphere that has been captured in factories since 1926 should be considered in rural areas. Some more research should also be carried about the sugar factories regarding their countless value as industrial heritage sites. In addition, it is also recommended that new researches are to be about the contribution of other factories to non-formal education that were in the production of "*3 White and 3 Black*" raw materials other than sugar, which found its expression in the Izmir Economic Congress and the 1st Industrial Plan, and was one of the priority sectors as being the pioneers of the Republic.

Research Limitations and Future Research

The research is limited to the examination of the three sugar factories mentioned and their effects on socio-cultural and economic life, and non-formal education. Interviews are mostly limited to Alpullu. It is recommended for future research to investigate the effects of other sugar factories in Turkey; and the contributions of the remaining 2 *White* and 3 *Black* raw material sectors to the public education.

Author Contributions

Conceptualization, A.A.Ö., S.B., A.D.; methodology, A.A.Ö., S.B.; project administration A.A.Ö. ve S.B; interviews, A.D.; data and resource collection, A.D., A.A.Ö., S.B.; evaluation of the findings, A.D., S.B., A.A.Ö.; writing—original draft preparation, A.D.; writing—review and editing, S.B., A.D., A.A.Ö.; funding acquisition, A.A.Ö. All authors have read and agreed to the published version of the manuscript. Authorship is limited to those who have contributed substantially to the work reported here.

Publication Ethics

The Research and Publication Ethics are complied in this study. Therefore, it was produced by expanding the data of the Master's thesis collected before 2019 within the scope of ADÜ BAP Project numbered EĞF-18004 with the title "*Sugar Factories as a Non-Formal Education Institution*". The data were driven before 2020, as it is an unpublished article, retrospective ethics committee approval is not required. For this study, Aydın Adnan Menderes University Ethical Research Board has given a letter dated 28/12/2020 with number E.67663.

Funding

This research was funded by ADÜ BAP, grant number EĞF-18004.

Acknowledgments

We would like to extend our gratitude to the ADÜ BAP Unit, who supported this study, and the participants, who were pleased to provide their oral history information.

ORCID

Ali Dilek <http://orcid.org/0000-0001-7402-3019>

Adil Adnan Öztürk <http://orcid.org/0000-0003-3457-2229>

Sultan Baysan <http://orcid.org/0000-0001-7431-7973>

References

- Abidin, İ. (1934). *Şeker Yitirmeden Bitirmeye Kadar*. y.y.: Akşam Matbaası.
- Akın, V. (2001). Uşak Şeker Fabrikası Kuruluşu ve Sosyo Ekonomik Yönü (Atatürk Dönemi) 1926-1938. *Uşaklılar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları*, 2, 842-860.
- Asiliskender, B. (2018). Güncel: Kırsal Kalkınmanın Arayüzleri Olarak Şeker Fabrikaları. *Mimarlık* 401, Mimarlar Odası, 9-11. <http://www.mo.org.tr/mimarlikDergisiDocs/pdf/MIMARLIK401.pdf> adlı internet sitesinden alınmıştır.
- Avcı, S. (1996). Türk Şeker Sanayinin Kuruluş ve Gelişmesinde Devletin Etkisi. *Coğrafya Dergisi*, 4, 291-302.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1961). *Memur İstatistikleri 1939-1960*. Ankara.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1949). *1949 İstatistik Yıllığı*. İstanbul.
- Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti (1942). *Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Hakkındaki Rapor*. Ankara.
- Baysan, S. ve Öztürk, A.A. (2001) Uşak Şeker Fabrikası: Tarihi ve Coğrafi Yönden Bir İnceleme. *Uşaklılar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları*, 2, 681-875.
- Bozok, O., Şendökmen, N. ve Saray, Y. (t.y.). Melasın Sanayi Ham Maddesi Olarak Değerlendirilmesi ve Endüstriyel Mikrobiyolojinin Önemi. ss. 31-32. http://www.kmo.org.tr/resimler/ekler/41fb14254a79875_ek.pdf?dergi=47 adlı internet sitesinden alınmıştır.
- Çelikkanat, F. (1963). *Eskişehir*. Eskişehir: Bozkurt Matbaası.
- Damlıbağ, F. (2017). Pancar Şekeri Sanayilerinin Dünyadaki Gelişimi ve Alpullu Şeker Fabrikası Örneği. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 34, 133-157.
- Demiraco, S. (2011). *Babaeski Alpullu Beldesinin Eski Günleri Çok Güzeldi*. 6 Haziran 2018 tarihinde www.gazetetrakya.com adlı internet sitesinden alınmıştır.
- Dinçer, M. (1968). Türkiye’de İlk Defa yapılan Uluslararası Pancar Kongresi. *Pancar Dergisi*, 50. Yıl Özel Sayısı, 193, 17.
- Durukan Kopuz, A. (2018). Alpullu Şeker Fabrikası ve İşçi Konutları. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 35(2), 29-54.
- Eldem, V. (1952). Devlet Hizmetinde Çalışanların Refah Seviyesinde Husule Gelen Değişiklikler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 13(1-4), 229-238.
- Erdoğan, Y. (2017). Türkiye’de Şeker Sanayinin Gelişimi ve Şeker Sanayinde İzlenen Politikalar. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 9-26.
- Gediz, A. (1958). Eskişehir Şeker Fabrikası’nda Sosyal Hayat. *Pancar Dergisi*, 80, 5-20.

- Gücenmez, T. (2018). *Türkiye’de 1920-1960 Döneminde Şeker Sanayi’nde İşgücü Sorunu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gümüüşü, O. (2016). *Tarihi Coğrafya*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Günay, R. (1968). Uşak Şeker Fabrikası. *Pancar Dergisi*, 12, 40-45.
- Güray, P. (t.y.). *Ekmek Sanayii’nde Şeker*. 37-38. http://www.kmo.org.tr/resimler/ekler/41fb14254a79875_ek.pdf?dergi=47 adlı internet sitesinden alınmıştır.
- Güvemli, O. ve Karayaman, M. (2017). Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu ve Gelişmesi. *Accounting and Financial History Research Journal*, 13, 6-50.
- Güven, E. (1967). *Türkiye Şeker Sanayinde İşgücünün Sosyal Politikası*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- İpek, K. (2020). *Ah Benim Şeker Fabrikalarım (Şekerin Çocukları)*. İstanbul: Su Yayınevi.
- Kalaycı, İ. (2009). Atatürk’ün Kalkınma Modeli (AKM): Günümüz Sanayisi İçin Kazanımlar. *Maliye Dergisi*, 156: 152-176.
- Kaprol, T. ve Minez, B. (2009). Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Endüstriyel Mirası: Alpullu Şeker Fabrikası. *Mimarist Dergisi*, 2(32), 19-27.
- Karaçam, N. (2007). Cumhuriyet’in İlk Sanayi ve Şeker Üretim Merkezi Alpullu. 6 Haziran 2018 tarihinde www.gazetetrakya.com adlı internet sitesinden alınmıştır.
- Karayaman, M. (2010a). Osmanlı Devleti’nde Şeker Fabrikası Kurma Teşebbüsleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 25(1), 297-318. <https://dergipark.org.tr/en/pub/egetid/issue/5060/69017> adlı internet sitesinden alınmıştır.
- Karayaman, M. (2010b). *Nuri Şeker ve Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu*. Uşak: Uşak Akademi Kitabevi.
- Karayaman, M. (2012). Atatürk Döneminde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 82, 53-96.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2012). *Şeker İlkokulu*. 6 Temmuz 2018 tarihinde http://eskisehirsekerilkokulu.meb.k12.tr/icerikler/okulumuzuntarihcesi_223238.html adlı internet sitesinden alınmıştır.
- Milliyet (1971). *Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Genel Müdürlüğü’nden Doktor Alınacaktır*. 09.06.1971, s. 5.
- Mülayim, A. (2014). *Alpullu Şeker Fabrikası Yerleşkesi-Ergene Köşkü Örneğinde İç Mekân Donatılarının Toplumsal Yapı Yöntemi İle Analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Mülayim, A. ve Kaprol, T. (2016). İşçi Sınıfı için Modern Yaşamın Kodları: Alpullu Şeker Fabrikası. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 6(1), 25-32.
- Oğur, N. (2015). *Eskişehir Şeker Fabrikası*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Önder, S. ve Oğur, N. (2019) Eskişehir Şeker Fabrikası. *ESOGÜ Tarih Dergisi*, 2(2), 26-54.
- Özel, S. (2007). *Türkiye Şeker Sanayi Dünü, Bugünü, Yarını*. Ankara: Pankobirlik

Yayınları.

- Sarı, İ. (2007). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Sözlü Tarih Etkinliklerinin Öğrenci Başarı, Beceri ve Tutumlarına Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, ss. 100-113.
- Seçkin, R. (2013). *Bir Öküzle Göz Göze*. Edirne: Ceren Yayınevi.
- Seçkin, R. (2019). *Belgelerle T.C. 'nin İlk 15 Yılı ve Alpullu Şeker Fabrikası*. Edirne: Ceren Yayınevi.
- Suvla, R.Ş. (1941). *Bugünkü Harp Karşısında Dünyada ve Türkiye'de Şeker Meselesi*. İstanbul.
- Şencan, H. (2018a). *İlkokul*. 24 Ocak 2019 tarihinde <http://www.ders.es/alpullu/gazino.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018b). *Alpullu Dergisi*. 24 Ocak 2019 tarihinde <http://www.ders.es/alpullu/alpulludergisi.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018c). *Hastane*. 24 Ocak 2019 tarihinde <http://www.ders.es/alpullu/hastane.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018d). *Şehir Planlaması*. 24 Ocak 2019 tarihinde <http://www.ders.es/alpullu/sehirplani.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018e). *Teliçi ve Teliçi Mahallesi*. 24 Ocak 2019 tarihinde <http://www.ders.es/alpullu/telici.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018f). *Pavyonlar*. 24 Ocak 2019 tarihinde <http://www.ders.es/alpullu/Pavyonlar.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018g). *Sinema*. 24 Ocak 2019 tarihinde <http://www.ders.es/alpullu/sinemalar.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018h). *Kantin*. 24 Ocak 2019 tarihinde <http://www.ders.es/alpullu/kantin.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018i). *Orkestra*. 24 Ocak 2019 tarihinde <http://www.ders.es/alpullu/orkestra.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018j). *Gazino*. 24 Ocak 2019 tarihinde <http://www.ders.es/alpullu/gazino.html> adresinden alınmıştır.
- Tarus, İ. (2018). *Cumhuriyetin Şeker Fabrikaları: Uzun Atlama*. İstanbul: h2O Yayınevi.
- Taygun, N. (1993). *Türkşeker'in Öyküsü*. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayınları, No: 217.
- Taygun, N. (2010). *İnsan Hayatında Şeker ve Şeker Sanayi*. Ankara: Mars Matbaası.
- Tekeşin, H. (2012). *Alpullu Şeker Fabrikası Tarihi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Thompson, P. (1999). *Geçmişin Sesi Sözlü Tarih. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları*.
- Tuksavul, M. (1981). *Doğudan Batıya ve Sonrası*. İstanbul: Tifiduruk Yayınları.
- Turgut Gültekin, N. (2016). Kültürel ve Endüstriyel Miras Olarak Ankara Şeker Fabrikası. *İdealkent*, 7(20), 906-935. <https://dergipark.org.tr/pub/idealkent/issue/36856/420059> adlı internet sitesinden alınmıştır.

- Tutsak, S. (1998). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Uşak (1923-1938). Uşak: *Uşak Belediyesi Kültür Yayınları*, 2, 140-152.
- Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi. (1976). *Türkiye Şeker Sanayi Yurt Hizmetinde 50. Yıl*. Ankara: Mars Matbaası.
- Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi. (2003). *Cumhuriyeti'mizin 80. Yılında Türkiye Şeker Sanayi*. Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları Yayınları.
- Türkoğlu, A. (2011). Türkiye'de Şeker Politikası. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 12(3-4), 109-133. <https://dergipark.org.tr/pub/iuifm/issue/823/8988> adlı internet sitesinden alınmıştır.
- URL1: Eskişehirşekerspor, Amatör Futbol, Erişim: 7 Aralık 2020, <http://www.amatorfutbol.org/takim/eskisehirsekerspor-470.html> adlı internet sitesinden alınmıştır.
- Üner, Ş. (1935). Alpulu. *Alpulu Dergisi*, 1, 3.
- Yücel, F.T. (2015). *Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşme Öyküsü*. Ankara: Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı Yayınları.